

Velika Britanija i njezina politika u drugoj polovici 20. stoljeća

Stipetić, Sara

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:263169>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

SARA STIPETIĆ

**VELIKA BRITANIJA I NJEZINA POLITIKA U
DRUGOJ POLOVICI 20. STOLJEĆA**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2024.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

SARA STIPETIĆ

**VELIKA BRITANIJA I NJEZINA POLITIKA U
DRUGOJ POLOVICI 20. STOLJEĆA**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Mijo Beljo

Zagreb, 2024.

Sažetak

Ovaj diplomski rad daje sveobuhvatnu analizu britanske povijesti od kraja Drugog svjetskog rata do kraja 20. stoljeća, fokusirajući se na premijerstva od Clementa Attleeja do Johna Majora. Rad je podijeljen u poglavlja koja detaljno opisuju mandat svakog premijera, s fokusom na gospodarsku, fiskalnu, socijalnu i vanjsku politiku. Neke od glavnih tema važne za ovo doba, poput dekolonizacije, raspoređene su kroz rad tako da čitatelj može lako pratiti procese kako se odvijaju kronološkim redom.

Nakon uvodnog prvog poglavlja, drugo detaljno opisuje premijerski mandat Clementa Attleeja. Istražuje Attleejevu transformativnu poslijeratnu vladu koja je uspostavila modernu britansku socijalnu državu (*welfare state*) i nacionalizirala ključne industrije, te raspravlja o drugim velikim društvenim reformama koje su temeljito preoblikovale britansko društvo. Treće poglavlje detaljno opisuje "trinaest izgubljenih godina" vladavine Konzervativne stranke. Istražuje Churchillov povratak na vlast, njegove napore da održi globalni utjecaj Britanije i usredotočenost na obnovu gospodarstva, uz analizu Churchillova pristupa ranim hladnoratovskim tenzijama i prijelazu s ratnog vodstva na mirnodopsko upravljanje. Poglavlje se nastavlja s kratkim premijerskim mandatom Anthonyja Edena s najvećim fokusom na krizu u Suez, premijerskim mandatom Harolda Macmillana s analizom temeljenom na njegovoj dekolonizaciji i ekonomskoj politici te kratkim premijerskim mandatom Aleca Douglas-Homea.

Četvrto poglavlje govori o vladavini laburističke stranke s izuzetkom jednog konzervativnog mandata. Detaljno opisuje fokus Harolda Wilsona u kontekstu modernizacije, tehnološkog napretka i društvene reforme tijekom njegova dva neuzastopna mandata, borbe konzervativnog premijera Edwarda Heatha s ekonomskim problemima i industrijskim nemirima te neuspjeh Jamesa Callaghana u spašavanju Laburističke stranke od potpunog gubitka povjerenja javnosti. Peto poglavlje u potpunosti je posvećeno premijerskom mandatu Margaret Thatcher, uz detaljna objašnjenja njezine transformativne i kontroverzne politike, uključujući privatizaciju, deregulaciju, smanjenje moći sindikata i vanjsku politiku. Šesto poglavlje obuhvaća premijerski mandat Johna Majora, bavi se izazovima recesije, stranačkim podjelama i pitanjima kao što su sporazum iz Maastrichta.

Sedmo poglavlje je u potpunosti je usmjereno na politički i privatni život kraljice Elizabete II., ističući njezinu ulogu u modernizaciji monarhije i utjecaj na britanski nacionalni identitet. Posljednje, osmo poglavlje, detaljno opisuje diplomatske i gospodarske odnose između Britanije i socijalističke Jugoslavije od kraja Drugog svjetskog rata do raspada Jugoslavije početkom 1990-ih.

Ključne riječi: poslijeratni konsenzus, socijalna država, Commonwealth, monarhija, neoliberalizam

Summary

This thesis provides a comprehensive analysis of British history from the end of the Second World War to the end of the 20th century, focusing on the prime ministers from Clement Attlee to John Major. The work is divided into chapters that describe in detail the mandate of each prime minister, with a focus on economic, fiscal, social and foreign policy. Some of the major themes important to this era, such as decolonization, are arranged throughout the work so that the reader can easily follow the processes as they unfolded in chronological order.

The first chapter details Clement Attlee's tenure as prime minister. Explores Attlee's transformative post-war government that established the modern British welfare state and nationalized key industries, and discusses other major social reforms that fundamentally reshaped British society. Chapter Two details the "thirteen lost years" of Conservative Party rule. Explores Churchill's return to power, his efforts to maintain Britain's global influence and focus on economic recovery, while analyzing Churchill's approach to early Cold War tensions and the transition from wartime leadership to peacetime governance. The chapter continues with Anthony Eden's brief prime ministership with a major focus on the Suez crisis, Harold Macmillan's prime ministership with analysis based on his decolonization and economic policies, and Alec Douglas-Home's brief prime ministership.

The third chapter tells about the rule of the Labor party with the exception of one Conservative mandate. It details Harold Wilson's focus on modernization, technological progress and social reform during his two consecutive terms, Conservative Prime Minister Edward Heath's struggle with economic problems and industrial unrest, and James Callaghan's failure to save the Labor Party from a complete loss of public confidence. Chapter 4 is devoted entirely to Margaret Thatcher's premiership, with detailed explanations of her transformative and controversial policies, including privatisation, deregulation, union de-powering and foreign policy. Chapter five covers John Major's prime ministership, dealing with the challenges of the recession, party divisions and issues such as the Maastricht Treaty.

The sixth chapter is entirely focused on the political and private life of Queen Elizabeth II, highlighting her role in the modernization of the monarchy and the impact on British national identity. The last, seventh chapter, describes in detail the diplomatic and economic relations

between Britain and socialist Yugoslavia from the end of the Second World War to the breakup of Yugoslavia in the early 1990s.

Key words: post-war consensus, welfare state, Commonwealth, monarchy, neoliberalism

Contents

1. Uvod.....	1
2. Razdoblje poraća – premijerstvo Clementa Attleeja (1945. – 1951.).....	2
2.1. Kako su laburisti došli na vlast	2
2.2. Situacija u Britaniji nakon pobjede laburista	3
2.3. Laburističke socijalne reforme	6
2.4. Particija Indije	7
2.5. Ulazak Britanije u Hladni rat	10
2.6. Kraj vladavine laburista.....	11
3. „Trinaest izgubljenih godina“– vladavina konzervativaca (1951. – 1964.).....	12
3.1. Povratak konzervativaca i Winstona Churchilla na vlast – nuklearni strahovi (1951. – 1955.)..	12
3.2. Anthony Eden preuzima i gubi vlast – Sueska kriza (1955. – 1957.).....	14
3.3. Dva mandata Harolda Macmillana (1957. – 1963.), Douglas-Home (1963. – 1964.) i kraj konzervativne ere	18
4. LABURISTIČKA BRITANIJA i KONZERVATIVNI INTERMEZZO (1964. – 1979.).....	21
4.1. Socijalne reforme i progresivizam Harolda Wilsona (1964. – 1970.).....	21
4.2. Konzervativni intermezzo Edwarda Heatha (1970. – 1974.)	23
4.3. Wilsonov drugi mandat, James Callaghan i kolaps laburista (1974. – 1979.).....	25
5. Margaret Thatcher na vlasti (1979. – 1990.)	27
5.1. Ekonomska kriza prvog mandata i nepopularnost (1979. – 1983.)	27
5.2. Falklandski rat i radikalna promjena percepcije	31
5.3. Drugi mandat – privatizacija, deregulacija, štrajkovi i terorizam (1983. – 1987.)	36
5.4. Treći mandat – konačan pad (1987. – 1990.)	41
6. PREMIJERSTVO JOHNA MAJORA.....	44
7. VJEČNA KRALJICA ELIZABETA II. (1952. – 2022.).....	46
8. BRITANIJA I JUGOSLAVIJA	49
9. ZAKLJUČAK	51
10. Literatura.....	52

1. UVOD

Razdoblje nakon Drugog svjetskog rata bilo je razdoblje duboke transformacije za Britaniju, obilježeno značajnim političkim, društvenim i gospodarskim promjenama. Britanija je u 20. stoljeće ušla kao najmoćnije i najveće carstvo koje je ikada postojalo, obuhvaćajući jednu petinu kopnene mase Zemlje. Međutim, dva svjetska rata i uspon SAD-a i SSSR-a spustili su Britaniju u status drugorazredne svjetske sile, zajedno s bankrotom i transformacijom nekada moćnog carstva u Commonwealth. Ispitujući ključne politike, odluke i događaje koji su definirali svaki premijerski poslijeratni mandat, ova rad nastoji pružiti nijansirano razumijevanje britanske poslijeratne povijesti te razmatra dugotrajan utjecaj ovih vođa na suvremenu Britaniju i njezino mjesto u svijetu, nudeći sveobuhvatan narativ koji naglašava međudnos između domaćih politika i međunarodnih odnosa. Kroz ovo istraživanje, rad ima za cilj pridonijeti širem diskursu o britanskoj političkoj povijesti i njenom trajnom naslijeđu.

2. RAZDOBLJE PORAĆA – PREMIJERSTVO CLEMENTA ATTLEEJA (1945. – 1951.)

2.1.KAKO SU LABURISTI DOŠLI NA VLAST

Ujutro, 26. srpnja 1945., nakon prebrojavanja glasova iz inozemstva (uključujući i glasove vojnika s bojišta iz cijeloga svijeta), britanski premijer Winston Churchill doznao je da su on i njegova Konzervativna stranka upravo izgubili na općim izborima za novi saziv britanskog parlamenta. Bilo je to veliko iznenađenje jer ni Laburistička stranka kao glavni protivnik konzervativaca nije u potpunosti vjerovala da ima šanse na izborima. Churchill je bio na samom vrhuncu svoje popularnosti kao lider pobjedničke države, nadmašivši i osobnu popularnost kralja Georgea VI. Nikada u britanskoj povijesti vojni uspjeh nije bio toliko čvrsto povezan s civilnim liderom. Upravo je zato Churchillov poraz bio toliko šokantan, posebno za britanske saveznike. Bio je to kraj najdužeg saziva britanskog parlamenta u povijesti koji je trajao čak devet i pol godina.¹

Razlog zašto su laburisti predvođeni Clementom Attleejem tako uvjerljivo pobijedili s 47,7% glasova i po prvi puta u svojoj povijesti dobili apsolutnu većinu u parlamentu ima korijenje u želji za svježim, novim početkom. Churchill je bio poštovan i cijenjen kao ratni vođa, ali ne nužno i kao mirnodopski vođa. Za građane je bio pravi tip lidera u specifičnoj situaciji kakva je bila Drugi svjetski rat. No, glasači nisu zaboravili kako ih je upravo konzervativna vlada Nevillea Chamberlaina dovela u situaciju gdje su morali strahovati od Hitlerove invazije i njemačkih bombi. Sve što je britanska vlast učinila po pitanju vanjske politike prije njemačke invazije na Poljsku 1939. godine pokazalo se katastrofalnim. Ekonomska nestabilnost uzrokovana inflacijom i visokom stopom nezaposlenosti prije rata također su loše utjecali na percepciju konzervativaca. Postojala je jasna razlika između percepcije Churchilla kao ratnog vođe i percepcije Konzervativne stranke kao zastarjele i nedorasle grupacije. Predizborna kampanja koju su vodili konzervativci uglavnom se oslanjala na Churchilla i njegovu osobnu popularnost, ali ne toliko i na obećanja novih promjena. U govorima je Churchill napadao

¹ ROWE, „Heinemann Advanced History: Britain 1929-98“, str. 37 – 40

Attleeja smatrajući da njegovo protivnik želi silom pretvoriti Britaniju u socijalističku diktaturu, što mu se zapravo obilo o glavu.²

Laburisti su, pak, simbolizirali promjenu na bolje. Glasači su sve više i više počeli skretati ekonomski ulijevo, smatrajući kako je socijalistička forma ekonomskog planiranja (ne doduše i komunistička u vidu SSSR-a) daleko bolja opcija nego ona koja se u potpunosti oslanja na tržište i velike privatne korporacije. Na kraju krajeva, Velika Depresija je mnoge građane potaknula na ovakvo razmišljanje, a konzervativci su bili simbol tog teškog vremena, kao i simbol starih, aristokratskih vrijednosti koje su više bile prikladne viktorskoj Engleskoj 19. Stoljeća nego sredini 20. stoljeća. Attlee je obećao upravo ono što je većina htjela čuti; nacionalizaciju industrije, ekonomsko planiranje, punu zaposlenost, stambena rješenja za sve građane, osnivanje Nacionalne zdravstvene službe (NHS) i sustav socijalne sigurnosti. Konzervativci su isticali međunarodnu sigurnost kao ključnu stvar za opstanak i stabilnost Britanije, no Laburisti su shvaćali da je građanstvu nakon Velike Depresije i ratnih razaranja pojam stambene sigurnosti daleko ključnije pitanje od toga što se događa u ostatku Britanskog Carstva ili u ostalim državama. Pobjeda u Prvom svjetskom ratu nije rezultirala boljim životom za britanskog građanina, a Laburisti su upravo taj scenarij htjeli izbjeći i donijeti „pobjedu u miru“ uz već postignutu pobjedu u ratu.³

2.2.SITUACIJA U BRITANIJI NAKON POBJEDE LABURISTA

Laburistička vlada od 1945. do 1951. se i dan danas pamti kao jedna od najutjecajnijih britanskih vlada u povijesti. Nikada jedna vlada nije toliko korjenito promijenila društvenu strukturu Britanije. Mnogi su sanjali da će laburistička vlada napraviti potpunu socijalnu revoluciju i ukinuti tradicionalni britanski klasni sustav ili da će Britanija napraviti nagli zaokret prema SSSR-u umjesto da ostane u dobrim odnosima sa SAD-om, ali ni jedno ni drugo se nije dogodilo. Laburisti su se nadali da će Britaniju, prije svega, održati slobodnom i neovisnom,

² MARR, „A History of Modern Britain“, str. 5 - 10

³ LYNCH, „Access to History: Britain 1945 – 2007“, str. 4 - 6

idući svojim putem između divljeg američkog kapitalizma s druge strane Atlantika i tvrdokornog staljinističkog komunizma pod kojim se našla istočna Europa.⁴

Premda, pojam slobode i neovisnosti Britanije nakon Drugog svjetskog rata nije bio onakav su građani htjeli ili očekivali. Pod premijerom Attleejem Britanija je postala veoma ovisna o Sjedinjenim Državama, ali Attlee nije niti imao drugog izbora. Nije se mogla mjeriti s ogromnom američkom vojnom moći koju je simbolizirala atomska bomba, ista ona koju je Britanija pomogla stvoriti, ali koju još sama nije imala. Nekoć je britanska mornarica garantirala Britaniji poziciju čelne svjetske sile, ali novo je oružje promijenilo pravila i zamijenilo brodovlje kao garanciju moći i dominacije. Britanski je imperij ozbiljno oslabio nakon dva zahtjevna i skupa svjetska rata, što je značilo da će se uloga Britanije u svijetu dramatično smanjiti. Dok je Britanija još uvijek nastojala sebe prezentirati kao istog onog moćnog imperijalnog igrača iz doba 19. stoljeća, SAD se jasno postavio kao novi dominantan igrač na ekonomskom tržištu, došavši u poziciju sada oslabljenih ili razorenih europskih sila, gradeći svoje carstvo koje je bilo više komercijalno nego imperijalno. S druge strane, SSSR je širio svoje političko carstvo instalirajući lokalne marionete i prijeteći veličinom Crvene Armije. Vrijeme u kojem su dominantnu vanjsku politiku karakterizirali kolonijalni guverneri, ugled britanskog kraljevskog dvora, moć britanskog parlamenta i još moćnija britanska mornarica bili su stvar prošlosti. SAD je obećavao slobodu i jednakost, a SSSR revoluciju radničke klase i nasilno svrgavanje starih poredaka. Britanija je u ovom tonu i svijetu i svojim vlastitim građanima predstavljala nazadnost i arhaičnost.⁵

Pa ipak, premijer Attlee je najveći izazov vidio u jednostavnoj, ali tmurnoj činjenici da je Britanija bankrotirala. Kao takva, nije imala drugog izbora nego postati ovisan „partner“ (odnosno, satelit) sa SAD-om. Ta je ovisnost započela s tzv. „lend-lease“ sporazumima koje je pokojni predsjednik Roosevelt potpisao još 1941. godine. Ti su ugovori omogućili vladi SAD-a da posuđuje, prodaje, iznajmljuje i daje zemljama koje se bore protiv Sila osovine sve što je potrebno za konačnu pobjedu. Britanija je bila daleko najveći i primatelj i kupac američke pomoći, dobivši više od 30 milijardi dolara od sveukupnih 50 milijardi koliko je SAD podijelio i prodavao, što je značilo da je postala ovisna o golemoj pomoći i to ne isključivo za ratne napore. Čak jedna petina hrane dolazila je iz SAD-a. Kada je opskrba prekinuta i kada je došlo vrijeme

⁴ MARR, „A History of Modern Britain“, str. 5 - 10

⁵ Isto

za naplatu, Britanija nije imala dovoljno sredstava niti da prehrani zemlju niti načina da brzo zaradi novac. Razoreno gospodarstvo izvozilo je samo oko petine onoga što je imalo prije rata, a uvoz je bio pet puta veći nego predratne 1938. godine. Vođenjem totalnog rata uništila je temelje ekonomije na kojoj je cvjetala prethodnih sto godina, postavši potpuno ovisna o američkoj pomoći. Tek će Marshallov plan ponovno, koliko-toliko, podignuti britansku ekonomiju na noge.

Još je u kolovozu 1945. godine najpoznatiji svjetski ekonomist John Maynard Keynes rekao Attleeju da je Britanija bankrotirala i da ekonomske nade da se oporavi od bankrota, osim ako ne dođe do reformi, u suštini ne postoje. Britanski je premijer poslao Keynesa u Washington da nekako izmoli SAD za posudbu 6 milijardi dolara, no nakon teških pregovora jedino što je uspio ispregovarati bilo je zajam od 2 milijarde dolara na 50 godina, uz dvopostotnu kamatnu stopu i uz uvjet da se funta može bez ikakvih restrikcija mijenjati za dolar. Zajedno s britanskim pristankom za novi međunarodni financijski sustav kojim dominira SAD sa svojim dolarom, ovaj je dogovor Britaniju stavio pod čvrstu gospodarsku kontrolu SAD-a koji će tijekom kasnijih četrdesetih i ranih pedesetih godina postepeno postajati glavni igrač na tržištima gdje je to nekoć bila Britanija, šireći svoje komercijalno carstvo. Taj je zajam otplaćen tek 2006. godine.⁶

U svakom slučaju, od tog dogovora nadalje, britanska je ekonomija imala kroničnu slabost – kad god bi se svjetske ekonomije u krizama odlučile rješavati svojih zaliha funte Britaniju bi pogodila inflacija i manjak investiranja. Novaca za održavanje nekoć moćne Kraljevske mornarice nije bilo, te je tisuće brodova prodano, prenamijenjeno ili jednostavno prepušteno rezalištima i propadanju. Od čak 800 000 mornara i časnika u Kraljevskoj mornarici, njih 700 000 je pušteno kući u dvije godine od završetka rata. Bez novaca i s minimalnom Kraljevskom mornaricom Britansko je carstvo ostalo takvo samo na papiru. Smanjenje mornarice na tako niske razine nije imalo samo efekt slabljenja britanske pomorske moći u vojnom smislu – mornarica je stotinama godina bila simbol britanskog identiteta, ponos carstva koje se prožimalo jednom petinom planeta. Ujedinjeno Kraljevstvo nije imalo drugog izbora nego ući u novu eru.⁷

⁶ Isto

⁷ Isto

2.3.LABURISTIČKE SOCIJALNE REFORME

U razdoblju od 1946. do 1951. godine laburistička je vlada ispunila jedno od čelnih predizbornih obećanja te je nacionalizirala ključne sektore britanske ekonomije. To su bili industrija ugljena, Engleska Banka, Nacionalna zdravstvena služba (NHS) kojom je omogućeno besplatno zdravstvo za građane, agencije za struju i telekomunikacije, željeznice, pomorski unutrašnji promet i dio cesta, industriju goriva te industrije željeza i čelika. Ove promjene su bile toliko duboke da će tek mandat Margaret Thatcher imati jednaku važnost po pitanju unutarnje politike.⁸

Za građane su svakako dvije najveće revolucije bile stvaranje moderne socijalne države (ono što se naziva *welfare state*) te osnivanje NHS-a 1948. godine. Osnutkom Nacionalne zdravstvene službe Britanija je dobila besplatno javno zdravstvo, financirano od državnog proračuna i otvoreno za svih, bez obzira na socijalni status građana. Za jednu državu koju je stoljećima karakterizirala važnost pripadanja društvenoj klasi ovakav je potez bio doista velika stvar. Zdravlje radničke i srednje klase doživjelo je golem napredak zahvaljujući NHS-u, uz primjetan pad tuberkuloze, upale pluća i smrtnosti povezane s difterijom. Unatoč mnogim neslaganjima u vezi strukture i financiranja NHS-a, britanske vlade nakon Attleeja nikada se nisu odvažile pokušati privatizirati NHS, shvaćajući da bi to bila vrlo nepopularna odluka. Novo uređenje pomoglo je i liječnicima, isplaćujući im plaće koje su im omogućile da održe respektabilnu razinu života bez potrebe da se bave privatnom praksom, a također je povećan i broj medicinskih sestara kojima su zagantirani bolji uvjeti rada; i doktori i medicinske sestre i tehničari su dobili pravo na osiguranu mirovinu preko NHS-a. Cjepivo protiv tuberkuloze postalo je obavezno kako bi se zaštitile medicinske sestre, primalje, studenti medicine i svi koji dođu u kontakt s pacijentom koji ima tu bolest. Bilo je mnogo manjih reformi koje su omogućile NHS-u da postane važan dio života britanskih građana, što se jasno iščitava iz činjenice daje Attleejeva vlada povećala izdatke za zdravstvo za čak 80%, u usporedbi s prethodnim vladama.⁹

Socijalna država također je promijenila Britaniju iz temelja jer su laburisti uspostavili potpuno novi sustav socijalne skrbi. Zakon o nacionalnom osiguranju iz 1946., koji je zahtijevao od građana da plaćaju jedinstvenu premiju nacionalnog osiguranja, bio je vrlo značajan. U

⁸ BRADY, „Crisis in Britain. Plans and Achievements of the Labour Government“, str. 183 - 235

⁹ Isto

zamjenu za nacionalno osiguranje građani su primali niz beneficija, poput dodatka za skrbnike, starosnu mirovinu, financijsku pomoć u slučaju smrti, porodiljnu naknadu i pomoć za njegu, naknadu za udovice, mirovinu za udovice s posebnim životnim okolnostima, naknadu za nezaposlenost i naknadu za bolovanje. Suvremena socijalna skrb stvorena je za pojedince i obitelji, s fokusom na određene dijelove populacije poput starijih osoba, osoba s invaliditetom, djece iz siromašnih obitelji ili za mentalno oboljele. Mirovine su ukupno porasle više nego ikada prije, omogućivši britanskim umirovljenicima osiguranu starost bez nužnog oslanjanja na drugu mirovinu ili na obitelj. Dodatno, povećane su ratne mirovine, a supruge branitelja koji su sklopili brak nakon rata stekle su pravo na posebnu državnu naknadu. Sve zdravstvene statistike i analize pokazale su dokaze poboljšanja kao rezultat kombiniranih učinaka socijalnih i zdravstvenih programa laburističke vlade. Očekivani životni vijek se značajno povećao, kao i stope preživljavanja dojenčadi, a i generalne stope siromaštva su se smanjile.¹⁰

Laburisti su u velikoj mjeri ispunili obećanje za osiguranjem stambenog prostora britanskim građanima. Masovno su se gradili za milijune ljudi, sve uz pomoć državnih subvencija koje su držale iznose najamnina niskima. Stambeni je sektor dobio rekordne količine državnih inicijativa, a radnici s niskim plaćama se više nisu morali bojati za beskućništvo kao ranije. Između 1945. i 1951. godine izgrađeno je gotovo milijun novih domova, pa su tako mnoge obitelji s niskim prihodima po prvi put imale pristup pristojnom i pristupačnom smještaju.¹¹

2.4.PARTICIJA INDIJE

Do 1858. godine britanskim posjedima u Indiji je direktno vladala Istočnoindijska kompanija (British East India Company), nakon čega su indijski posjedi direktno postavljeni pod osobnu vlast kraljice Viktorije (koja je i formalno postala indijskom caricom 1876. godine). Time je nastao tzv. Britanski Raj (British Raj) kojim je u ime monarha vladao vicekralj (odnosno, generalni guverner).

¹⁰ Isto

¹¹ Isto

Iako je direktna kontrola nad Indijom formalno uvedena kao način povećanja indijskog utjecaja te čuvanja britanskim imperijalnih interesa u isto vrijeme, u realnosti tako nije bilo. Postupci britanskih kolonijalnih vladara nad lokalnim vlastima i stanovništvom rezultirali su rađanjem vrlo jakog pokreta za uvođenje potpune autonomije (ili čak i neovisnosti). Do Drugog svjetskog rata lokalni su utjecajni političari i borci protiv britanske kontrole nad Indijom uspjeli potaknuti narod na nesuradnju i građanski neposluh protiv kolonijalnih vlasti. Naj snažnija takva organizacija bila je Indijski nacionalni kongres pod vodstvom Jawaharlala Nehrua i Mahatme Ghandija. Kongres je 1930. godine objavio Purna Swaraj rezoluciju kojom je pozvao na potpunu neovisnost Indije od britanske vlasti.¹²

Međutim, Kongres je predstavljao interese hinduističke većine. Muslimanska manjina nije blagonaklono gledala na mogućnost postojanja države u kojoj bi nastavili biti manjina, ovaj put naspram direktno vladajuće hinduističke većine. Među muslimanskom manjinom se istaknula Sveindijska muslimanska liga pod vodstvom Mohammed Ali Jinnaha, sekularista koji nije isključio mogućnost uređenja Indije kao federacije hinduista i muslimana, ali samo ako se muslimanima zagarantira jednakost od strane Indijskog nacionalnog kongresa.¹³

Drugi svjetski rat je doveo do produbljenja jaza između hinduističkih i muslimanskih pokreta. Indijski nacionalni kongres je 1942. godine pokrenuo „Quit India“ pokret, a hinduistička većina je uvela stanje potpunog građanskog neposluha – mirnim načinom se aktivno bojkotirala kolonijalna vlast. S druge strane, muslimani su se usprotivili tom pokretu ne želeći se naći u situaciji da se Indiji garantira potpuna autonomija prije nego što se riješi situacija sa većinski muslimanskim područjima. Još 1940. godine Sveindijska muslimanska liga je proklamirala rezoluciju iz Lahorea gdje je izjavljeno da će unaprijed biti odbijen svaki britanski plan dalje autonomije Indije ako se muslimanima ne osigura autonomni i nezavisni teritoriji zasebni od centralne hinduističke vlasti. Krajem Drugog svjetskog rata situacija je postala takva da je jedina alternativa davanja neovisnosti Indiji postala oružana revolucija i krvavi građanski rat.¹⁴

Premijer Attlee se obavezao omogućiti Indiji postizanje neovisnosti odmah nakon pobjede na izborima 1945. godine. Napeto stanje u Indiji najbolje je oslikao trodnevni masakr u Kalkuti u kolovozu 1946. godine kad je u međusobnim sukobima hinduista i muslimana ubijeno

¹² KHAN, „The Great Partition: The Making of India and Pakistan, str 90 - 110

¹³ KHAN, „The Great Partition: The Making of India and Pakistan, str 97

¹⁴ KHAN, „The Great Partition: The Making of India and Pakistan, str. 100

oko 4 000 ljudi, a njih čak 100 000 je ostalo bez domova. Nasilje se proširilo na ostale regije, a u Rawalpindiju je čak do 7 000 hindusa ubijeno od strane muslimana, dok su deseci tisuća silovani i protjerani. Attlee je u ožujku 1947. godine imenovao lorda Mountbattena na poziciju indijskog potkralja i dao mu ovlasti da dovede proces postizanja neovisnosti Indije do kraja.¹⁵

Uvidjevši da nema šanse za mirnim suživotom, Mountbatten je odlučio izvršiti particiju Indije po vjerskoj osnovi. Nakon što je odlučeno koji će teritoriji potpasti pod hinduističku državu (koja se danas kolokvijalno i naziva Indija), a koji pod muslimansku (koja se danas naziva Pakistan, a čiji istočni dio se odvojio i kasnije postao Bangladeš), britanski parlament je izglasao Akt o indijskoj nezavisnosti u srpnju 1947. godine. Mountbatten i posebno stvorena „Pogranična komisija“ su imali kratak rok od mjesec dana provesti demarkaciju između Indije i Pakistana te podijeliti imovinu pod kontrolom Britanskog raja. Najveći je problem bila particija Punjaba i Bengala gdje je hinduističko i muslimansko stanovništvo bilo iznimno brojno i izmiješano. „Pogranična komisija“ se sastojala od devet osoba – četvorica su predstavljala hinduiste, četvorica muslimane, a glas odluke bio je vladin službenik Cyril Radcliffe koji nikada prije nije niti posjetio Indiju i koji uopće nije bio kvalificiran za donositi odluke takve magnitude. Posljednje odluke oko granice postavio je upravo Radcliffe iako se niti jedna niti druga strana nisu uspjevale dogovoriti oko većine problema.¹⁶

Demografska razdioba Bengala i Punjaba, dviju pokrajina sa ne odveć velikom muslimanskom većinom, bila je toliko različita i heterogena da je njihova podjela predstavljala ogromne komplikacije. Nove granice prolazile kroz poljoprivredna zemljišta, gradove, sela i druga područja. Istočni i zapadni Pakistan bili su između sebe udaljeni oko 1.600 km. Osim toga, „Pogranična komisija“ je prepolovila brojnu populaciju Sikha u Punjabu. Sikhi na zapadu Punjaba su se i dalje dobro sjećali brutalnih mogulskih napada na zajednice Sikha s ciljem da ih se protjera, pa su se zato užasavali moguće muslimanske dominacije. Sveti grad Sikha, Amritsar, potpao je pod kontrolu Indije, no ostala sveta mjesta Sikha našla su se pod kontrolom Pakistana. Sikhi su na kraju priče mahom pobjegli iz pakistanskih dijelova u indijske.¹⁷

Naposlijetku, 14. kolovoza u Pakistanu i 15. kolovoza u Indiji dvije su države proglasile neovisnost. Objava granica novih država utrla je put naglom porastu nasilja među zajednicama.

¹⁵ Isto

¹⁶ Isto

¹⁷ KHAN, „The Great Partition: The Making of India and Pakistan, str. 110

Mnogi obični ljudi nisu imali pojma što particija podrazumijeva dok se nisu našli u problematičnoj situaciji. Ako je stanovništvo pograničnog sela otprilike ravnomjerno podijeljeno između muslimana i hindusa, jedna skupina može tvrditi da su Indija ili Pakistan zakoniti vlasnici gurajući drugu skupinu ili ubijajući njihove članove. Otprilike 15 000 000 Sikha, Muslimana i Hindusa pobjeglo je iz svojih domova s jedne strane svježe iscrtanih granica u ono za što su vjerovali da je "sklonište" s druge čim su nove granice proglašene. Dok su neki mogli putovati diljem zemlje vlakom ili autobusom, većina je morala pobjeći pješice i pridružiti se dugotrajnim kolonama izbjeglica. I te kolone i vlakovi koji su prevozili izbjeglice preko novih granica često su bivali napadani putem zasjede. Čak 2 000 000 pojedinaca ubijeno je u masakrima, a smatra se da je brojka možda i veća. Iako se najviše nasilja dogodilo u prvih šest tjedana nakon nestanka Britanskog Raja, sukobi su se nastavili sve do dana današnjeg (primjerice, u Punjabu i Kašmiru itd.).¹⁸

2.5. ULAZAK BRITANIJE U HLADNI RAT

Kaos koji je u Indiji nastao odlaskom britanske kolonijalne vlasti prenio se na područje Bliskog istoka. Sukobi između židova i muslimana na području Britanskog mandata u Palestini doveli su do povlačenja britanskih vlasti, a u Palestini je buknuo brutalan građanski rat koji je rezultirao rađanjem države Izrael te odbijanjem UN-ovog plana o podjeli Palestine na židovski i muslimanski dio. Britanska nemoć da uvede red u prekomorskim posjedima gdje je bujala kriza bio je dovoljan dokaz da je Britanija izgubila moć koju je nekoć imala. Attlee je, uz probleme u Indiji i Palestini, morao posvetiti resurse i borbi protiv malajskih komunista. Pa ipak, Attlee se obavezao zajedno sa SAD-om braniti zapadnu Europu protiv eventualne sovjetske invazije te nastojati spriječiti širenje komunizma u svijetu. Zato je Britanija, uz to što je bila ključan igrač u osnivanju UN-a gdje je imenovana permanentnim članom Vijeća sigurnosti s pravom veta, jedan od osnivača NATO-a 1949. godine. Posvećenost ciljevima NATO saveza dokazana je izbijanjem Korejskog rata 1950. godine, u kojem je Britanija aktivno sudjelovala.¹⁹

¹⁸ Isto

¹⁹ MARR, „A History of Modern Britain“, str. 40-41

2.6.KRAJ VLADAVINE LABURISTA

Na općim izborima 1950. godine laburisti su osvojili 13,3 milijuna glasova. Sveukupno je to bilo nešto više od konzervativaca, ali parlamentarna većina laburista je smanjena sa 146 na 5 zastupnika. Nije prošlo dugo da se Laburistička stranka počne raspadati oko ključnog pitanja treba li novac koncentrirati na britansku inozemnu predanost SAD-u i NATO-u ili na zaštitu društvenog napretka kod kuće. Amerikanci su zahtijevali pomoć za financiranje golemih troškova NATO-ovih snaga, a Attleejeva vlada je morala prihvatiti ovaj zahtjev kako bi ostala doživljavana kao jedna od svjetskih velikih sila. Podjela između dviju frakcija postala je toliko problematična da čak ni sam Attlee nije mogao ujediniti stranku, kao što mu je često uspijevalo u prošlosti.

Laburistička vizija pretvaranja Britanije u nešto slično socijalističkoj (ili barem socijaldemokratskoj) državi počela je pokazivati vidljive pukotine. Velik dio energije koju je zemlja posjedovala ispuhao se u iscrpljujućem ratu, a ono energije što je ostalo bilo je usredotočeno na borbu za opstanak u novom svijetu podjednako kao i u svakodnevnom životu. Pokušaji forsirane modernizacije nisu uspjeli, a tvrtke poticane na izvoz pod svaku cijenu nisu se mogle preopremiti i pripremiti za zahtjevnija moderna zapadna tržišta. Inflacija je porasla s 3% 1950. na 9% do 1952. Narodu je bilo dosta i mjera štednja i sustava racioniranja nakon više od pet godina od završetka rata. Uza sve to, laburistički političari su podcijenili britansku duboku ovisnost o Sjedinjenim Državama. To se najbolje vidjelo u odluci vlade da 1947. uvede carinu na uvoz holivudskih filmova. Amerikanci su jednostavno bojkotirali Britaniju, što je bila pogubna stvar za zemlju koja je bila toliko zaljubljena u kine matografiju i spremna trošiti kako bi vidjela sve te nove uzbudljive filmove „Zlatnog doba“ Hollywooda. Laburisti su pokušali potaknuti domaće, patriotske filmove da popune prazninu, ali glamur i novitet je ipak dolazio sa druge strane Pacifika. Također, naponi da se Britanija predstavi kao najbolji dobavljač velikih novih komercijalnih zrakoplova naišli su na otpor američkih zrakoplova Lockheed koji su jednostavno bili bolji u svakom pogledu. Festival Britanije, posebno organizirana nacionalna izložba usmjerena na Britaniju i njezina postignuća, rezultirala je velikim trošenjem novca, ali je zapamćena kao iznenađujući uspjeh, ponovno oživjevši nacionalni britanski ponos nakon mnogo godina teškoća. Ipak, to se na kraju pokazalo labuđim pjevom Laburističke stranke. U godinama

koje slijede, ostavština laburističke vlade ipak vrlo visoko kotira među povjesničarima te se Attlee smatra jednim od najvećih britanskih premijera u povijesti.²⁰

3. „TRINAEST IZGUBLJENIH GODINA“ – VLADAVINA KONZERVATIVACA (1951. – 1964.)

3.1. POVRATAK KONZERVATIVACA I WINSTONA CHURCHILLA NA VLAST – NUKLEARNI STRAHOVI (1951. – 1955.)

Premijer Attlee je u listopadu 1951. pozvao naciju na prijevremene izbore kako bi učvrstio svoju odveć prekrhku vladavinu, s obzirom da je laburistička većina od pet zastupnika u parlamentu bila suviše riskantna za siguran nastavak vladavine. Na to ga je potaknuo sam kralj George VI. koji se spremao za seriju putovanja kroz zemlje kojima je formalno vladao u Commonwealthu, te nije htio ostaviti Britaniju iza sebe nestabilnom, posebice zato jer je i sam Attlee bio bolestan. Unatoč *de iure* pobjedi laburista na izborima i postizanju najvećeg ukupnog broja glasova u to vrijeme, laburisti su osvojili manje mjesta od Konzervativne stranke zbog potpunog kolapsa Liberalne stranke čija su parlamentarna mjesta otišla u ruke konzervativaca. Ovo su naposljetku bili posljednji izbori pod vladavinom Georgea VI. koji će umrijeti 1952. godine.²¹

Churchill se, kao vođa Konzervativne stranke, vratio na čelo Britanije što je službeno bio njegov treći mandat. Konzervativci su radikalno preispitali svoju politiku tijekom godina vladavine Attleea, prihvatili su ideju socijalne države (*welfare state*) i kupili podršku protiveći se rigoroznim i turobnim politikama racionalizacije koje su opterećivale građanstvo nakon više od pet godina od završetka rata. Churchill je formirao vladu punu starih i bliskih prijatelja poput Anthonyja Edena i Harolda Macmillana. Unatoč svojim godinama, Churchill je ostao uporan u namjeri da nastavi vladati unatoč starosti, gledajući na situaciju iz drugačijeg kuta. Dijelio je strah od hidrogenske i atomske bombi sa svojim sugrađanima, strahujući da bi sovjetski padobranci mogli vrlo lako napasti London ili baciti nekoliko takvih bombi na Britaniju u slučaju

²⁰ MARR, „A History of Modern Britain“, str. 40-50

²¹ JENKINS, „Churchill“, str. 800-840

da situacija sa Staljinom eskalira. Želio je da sama Britanija ima solidnu zalihu nuklearnog oružja i odobrio je prvi britanski nuklearni test u prosincu 1951. godine, a 1954. odobrio je i stvaranje prve britanske hidrogenske bombe. Bio je svjestan da je u slučaju eskalacije napetosti Britanija daleko bliža sovjetskim bombarderima i njihovim bombama nego SAD, zbog čega je vidio Staljinovu smrt kao priliku za ponovno otvaranje kakvih-takvih prijateljskih odnosa s Moskvom. Ostao je strastveni antikomunist, ali se brinuo da je američki predsjednik i njegov ratni kolega Dwight D. Eisenhower previše rigidno antiruski nastrojen. Bojao se da Eisenhower nije dovoljno inteligentan da shvati nuklearno oružje kao nešto mnogo više od najnovije vojne tehnologije. U tim 50-im godinama Washington i Moskva nisu imali gotovo pa nikakvu međusobnu želju za razgovorom i suradnjom, pa je Churchill nastojao prezentirati London kao sponu mira između dvije nepomirljive frakcije.²²

Dok su se laburisti mahom bavili pitanjima unutarnje politike, Churchill se nije previše zamario rastom inflacije te jačanjem i radikalizacijom radničkih sindikata. Jedini aktivan projekt kojeg je njegova vlada pokrenula bio je manifest kojim se konzervativna vlada obvezala izgraditi 300 000 novih državnih stanova godišnje, što je i ispunila kao cilj. Uz već opisane nuklearne strahove, Churchill se posebno posvetio održavanju „posebnog odnosa“ SAD-a i Britanije, odbacujući ideju aktivnog sudjelovanja u procesu ekonomskog i vojnog ujedinjavanja zapadne Europe (što je projekt koji je danas pretvoren u Europsku Uniju). Ono što ga je, osim atomskih bombi, doista plašilo jest gubitak percepcije Britanije kao respektabilne vojne sile. Smatrao je, poput ostalih konzervativaca, da je opstanak Carstva ključan za opstanak Britanije kao relevantne države.²³

Pitanje Sueskog kanala bilo je jedno od ključnih. Kad je 1952. godine pokret Slobodnih časnika svrgnuo egipatskog kralja Farouka I. preko kojeg je kontrolu nad Egiptom *de facto* imala Britanija, Churchill nije mogao drugo do priznati osnivanje Republike Egipat i afirmaciju vođe egipatske revolucije, Gamala Abdela Nassera. Pregovori sa Nasserom rezultirali su time da je dogovoreno postupno povlačenje britanskih trupa sa područja Sueskog kanala te je odlučeno da će se Britanija u potpunosti povući iz Sudana i omogućiti mu neovisnost u zamjenu za odbacivanje egipatskih teritorijalnih zahtjeva za okupaciju Sudana. Svi ovi dogovori imali su za cilj ostavljanje Sueskog kanala pod britanskom kontrolom, no Sueska kriza 1956. godine će te

²² Isto

²³ JENKINS, „Churchill“, str. 840-850

aspiracije u potpunosti zaustaviti. Churchill je nastavio sa aktivnom borbom protiv komunističkih pobunjenika u Britanskoj Malaji (danas neovisna Malezija) te borbom protiv kenijskih Mau-Mau pobunjenika koji su podigli ustanak 1952. godine.²⁴

3.2. ANTHONY EDEN PREUZIMA I GUBI VLAST – SUESKA KRIZA (1955. – 1957.)

Posljedice srčanog udara kojeg je Churchill pretrpio usred svojeg mandata dugoročno su ga oslabile. Shvativši da niti fizički niti mentalno ne može pratiti naporan tempo bivanja britanskim ministrom, Churchill je u travnju 1955., samo mjesec dana prije općih parlamentarnih izbora, odlučio odstupiti s pozicije te je za nasljednika na poziciji premijera i lidera Konzervativne stranke imenovao svog dugogodišnjeg osobnog prijatelja i ratnog ministra vanjskih poslova, Anthonyja Edena, koji je na novim izborima tražio potvrdu britanskog naroda za nastavak konzervativne vlasti i nakon Churchilla. Attlee je posljednji put izašao na izbore kao predstavnik Laburističke stranke, no ogroman unutarstranački raskol koji je i dalje trajao bio je koban za privlačenje glasača. Anthony Eden je tako, bez većih problema, održao stabilnu većinu i osigurao premijerstvo.²⁵

Eden, globalni mirotvorac i državnik, bio je iznimno poštovan od strane svjetskih vođa u to vrijeme, kao i od strane svog naroda. Njegov najteži protivnik nije bio ni Mussolini ni Hitler, već Gamal Abdel Nasser, arapski nacionalist i socijalist koji je imao za cilj istjerati Britance iz Egipta jednom zauvijek. Egipat, iako nominalno neovisan pod vlastitim kraljem, smatran je praktički britanskim sve do kraja Drugog svjetskog rata. Britanska dominacija na Bliskom istoku temeljila se na britanskoj kontroli Egipta od pada Osmanskog Carstva. Polja nafte iz Iraka i Irana išla su kroz Suez do Londona. Četvrtina britanskog uvoza i dvije trećine nafte kojom se opskrbljivala Europa prolazili su kroz Suez. Egipat je također imao vitalno važne aerodrome koji su omogućavali efikasna putovanja prema Indiji i Australiji. Neke od najžešćih bitaka Drugog svjetskog rata su se vodile u Egiptu (El Alamein, primjerice). Britanija je imala poseban odnos s

²⁴ JENKINS, „Churchill“, str. 840-860

²⁵ ROTHWELL, „Anthony Eden: A political biography, 1931 – 1957“, str 160-170

Egiptom, pri čemu je britanska kontrola nad Sueskim kanalom bila ključna za percepciju Britanije kao svjetske sile.²⁶

Prije Drugog svjetskog rata, Egipat je bio prisiljen potpisati ugovor koji je i na papiru dokazao da je zemlja pod čvrstom britanskom kontrolom. Kada je kralj Farouk I. odbio smijeniti svog premijera na britanski zahtjev, britanska vojska ga je prisilila da to učini i jednostavno mu zaprijetila da će ga smijeniti i staviti drugog kralja ako ne bude slušao, pa je tako i bilo. Nasser, koji je služio kao vojni časnik u Sudanu tijekom Drugog svjetskog rata, bio je bijesan zbog britanskog nepoštovanja Egipta kao države i bio je spreman djelovati. Postao je jedan od vođa Pokreta slobodnih časnika koji je želio izbaciti Britaniju iz Egipta i izgraditi novu arapsku državu koja bi bila socijalistička, a ne islamska. Muslimanski ekstremisti su tada bili aktivno progonjeni pod Britancima, a i kasnije pod Nasserom. Pokret je u svom naumu uspio 1952. godine, a 1954. godine Nasser je preuzeo potpunu kontrolu nad pokretom, a time i nad Egiptom.²⁷

Val uspješnih pobuna koje su orkestrirali arapski nacionalisti nakon Drugog svjetskog rata doveo je u pitanje britanske naftne interese. Iranski premijer, Mohammed Mossadeq, nacionalizirao je Anglo-Iranian Oil Company 1951. godine. U Iraku je kralja i premijera kojeg je sponzorirala Britanija ubila razularena rulja, a u Jordanu je kralj Hussein smijenio sir Johna Glubba, zapovjednika Arapske legije od 1939. godine. Val arapskog nacionalizma bacio je rukavicu u lice Londonu.²⁸

Naserova ambicija bila je izgraditi Asuansku branu, golemi projekt koji bi transformirao egipatsko gospodarstvo. Brana bi stvorila jezero koje bi omogućilo osam puta veću količinu električne energije i povećala plodnu zemlju Egipta za trećinu. Nasser je ovaj projekt smatrao najbitnijim u povijesti Egipta, bitnijim i od piramida. Egipat, doduše, nije imao novaca za takvo nešto pa se obratio Amerikancima. Međutim, SAD je odbio dati Egiptu pozajmicu zbog sumnje da Nasser tajno pregovara sa Sovjetima i da pokušava izboriti veći novac od Washingtona koristeći Sovjete. Nasser je kao odgovor odlučio nacionalizirati Sueski kanal koji je povezivao Europu preko Sredozemlja s Indijom, Australijom, Novim Zelandom i Dalekim istokom. Na kocki je bilo tri četvrtine europske nafte, a na kocki su bili i prihodi od vozarina koje je svaki

²⁶ Isto

²⁷ Isto

²⁸ Isto

brod morao platiti prilikom prelaska Sueskog kanala. Kanal je od 1888. godine bio pod upravom međunarodne tvrtke pod kontrolom britanske i francuske vlade.²⁹

Britanska vlada i premijer Anthony Eden smatrali su da se ne radi samo o krađi teritorija, već i o prijetnji koju bi predstavljali arapski nacionalisti u drugim teritorijima pod kolonijalnom kontrolom. Ako bi se Nasser izvukao sa ovakvim potezom, to bi značilo zeleno svjetlo za ostale nezadovoljnike u britanskim (i francuskim) kolonijama. SSSR je stao uz Nassera, a SAD je bio samo i isključivo za dogovor i arbitražu. Britanija i Francuska su se našle u situaciji koja im je direktno štetila zbog poteza Washingtona, no SAD nije imao namjere graditi loše odnose sa državama Bliskog istoka. Naime, dvije trećine tada poznatih zaliha nafte nalazile su se na Bliskom istoku, a SAD je mislio na budućnost znajući da njegove vlastite zalihe nafte neće dugo potrajati. Jedina zemlja koja je mogla pomoći Velikoj Britaniji i Francuskoj bio je Izrael, koji se osjećao ugroženim Nasserovim otvorenim antiizraelskim izjavama i nakanama, a na koje su se nadovezivali i Sirija i Jordan. Kriza u Suezu dala je izraelskoj vladi jednokratnu priliku da udari na svog najozbiljnijeg neprijatelja. Zavjera koju su skovale Britanija, Francuska i Izrael sa ciljem zaustavljanja Nassera bila je izraelski napad na Egipat, nakon čega bi se Britanci i Francuzi ponudili kao agenti mira sa zahtjevom za prekid vatre. Kako su svi očekivali da će Egipat odbiti prijedlog prekida vatre, Britanci i Francuzi bi u tom slučaju poslali vojsku da osigura mir, a zapravo osigura kontrolu Sueza. Ovaj na brzinu sklopljeni savez nastao je samo nekoliko godina nakon niza incidenata u kojima su židovski teroristi ubijali britanske vojnike, stvarajući atmosferu nepovjerenja.³⁰

Unatoč snažnoj podršci za Edena na početku Sueske krize, antikolonijalizam, međunarodna vladavina prava i prava novostvorenih zemalja postala su goruća pitanja za lijevo orijentirane britanske građane i Laburističku stranku. Narod je bio manje nego ikada prije u povijesti za ratno rješenje, što je dovelo do masovnih demonstracija protiv vojne intervencije u Egiptu. Dana 29. listopada 1956. Izrael je napao Egipat, a 5. studenog britanski i francuski padobrancima počeli su se spuštati iz zraka iznad Port Saida. Stigao je ubrzo i britanski konvoj s tenkovima i topništvom sa Cipra i Malte te je započeo prodor prema jugu kako bi se osigurao Sueski kanal. Nasser nije imao šanse u direktnom vojnom duelu sa Britanijom, Francuskom i

²⁹ ROTHWELL, „Anthony Eden: A political biography, 1931 – 1957“, str. 170 - 190

³⁰ Isto

Izraelom, no odgovorio je tako da je potopio 47 brodova punih cementa na dno Sueza, čime ga je blokirao za cijeli svijet i napravio točno ono što je Eden htio zaustaviti.³¹

Situacija se ekspresno pretvorila u potpuno poniženje za premijera Edena, budući da su Sjedinjene Države i Sovjetski Savez u UN-u zahtijevali trenutni prekid vatre, a rezolucija je usvojena velikom većinom. Indija je stala na stranu Sovjetskog Saveza koji je zaprijetio sa slanjem čak 50.000 "dobrovoljaca" u Egipat. Britanske snage uspješno su zauzele Port Said i imale su otvorenu cestu prema Kairu, no London je popustio pred ogromnim međunarodnim pritiskom i pozvao na trenutni prekid vatre. Britaniju su ponajviše ponizile Sjedinjene Države, njezin "specijalni" saveznik i to na način koji se nije dogodio još od Američkog rata za neovisnost. Funta se ponovno masovno prodavala diljem svijeta u svrhu financijskog pritiska. Ponestajalo je i goriva te je Britanija trebala hitnu zalihu nafte od Amerikanaca, koja bi se morala platiti u dolarima koje Britanci jednostavno nisu imali, pa su tražili novi zajam. SAD je čvrsto odbijao ga dati sve dok se Britanci ne povuku iz Sueza. Francuzi pak nisu marili za američki bijes i htjeli su svejedno nastaviti, ali Britanija nije imala taj luksuz.³²

Eden se našao stjeran u kut. Amerikanci su tražili hitan prekid vatre, NATO je bio na rubu raspada, a i njegova Konzervativna stranka okrenula se protiv njega. Nakon nešto više od tjedan dana borbi, Eden je konačno pozvao na prekid vatre. Kanal je na kraju ponovno otvoren i dogovorena je odšteta. Sueska kriza ne samo da je ojačala Naserov položaj, već je također razotkrila slabost i nejedinstvo na razini NATO-a, ohrabrivši Sovjete da interveniraju u budućnosti. Francuska se distancirala od Sjedinjenih Država i težila bliskim vezama s Njemačkom, stvarajući snažan geopolitički savez koji danas služi kao temelj Europske unije. SAD je zajedno sa Izraelom i Saudijcima oformio savez baziran na nafti koji je postavio SAD kao glavnu silu na Bliskom istoku. A Britanija je i formalno izgubila status svjetske sile, ponižena i izolirana. A sa statusom svjetske sile otišao i je i status Edena kao britanskog premijera. U ranim danima siječnja 1957. godine Eden je podnio ostavku, posebice nakon što se otkrilo da je britanskom parlamentu lagao o tome da su Britanija, Francuska i Izrael zajedno u tajnosti isplanirali cijelu invaziju. Ostao je tako Eden upamćen kao jedan od najgorih britanskih

³¹ Isto

³² Isto

premijera, a njegov je nasljednik na poziciji premijera i vođe Konzervativne stranke postao Harold Macmillan.³³

3.3.DVA MANDATA HAROLDA MACMILLANA (1957. – 1963.), DOUGLAS-HOME (1963. – 1964.) I KRAJ KONZERVATIVNE ERE

Macmillan je imao ogroman posao pred sobom, pošto su odnosi između Britanije i SAD-a bili poprilično narušeni nakon Sueske krize. Kroz cijeli svoj prvi mandat Macmillan je nastao obnoviti odnose sa predsjednikom Eisenhowerom, ali je u isto vrijeme i posjetio SSSR 1959. godine te nastojao njegovati dobre odnose sa Nikitom Hruščovim. Razgovori sa Eisenhowerom su urodili plodom, posebice nakon što su Sovjeti lansirali Sputnik-1, prvi umjetan Zemljin satelit, u orbitu. Taj je potez poprilično šokirao kapitalistički svijet pošto nikom nije bilo u potpunosti jasno koliko su zapravo Sovjeti tehnološki napredovali ispred Zapada. Naposljetku, Macmillan je uspio ispregovarati sporazum o zajedničkoj obrani SAD-a i Britanije kojim je Britanija konačno dobila pristup tajnim američkim dokumentima o razvoju nuklearne tehnologije čime je Britanija mogla napraviti skok u razvoju vlastite vojne tehnologije i smanjiti razliku sa SAD-om i SSSR-om. Uz to, Britanija i SAD su se obvezale zajednički uskladiti vanjsku politiku kako bi se spriječili skandali poput Sueske krize.³⁴

U to je vrijeme Britanija uspješno testirala i svoju prvu hidrogensku bombu, no snažan pritisak vlasti na veću proizvodnju plutonija rezultirao je eksplozijom nuklearnog reaktora u Windscaleu, što se smatra najvećim nuklearnim incidentom u britanskoj povijesti. Tri dana je gorjela vatra iz reaktora, a radioaktivni oblak je došao i do kontinentalne Europe. Smatra se daje 100 do 240 osoba umrlo do raka povezanog sa nesrećom, no incident ipak nije narušio reputaciju premijera Macmillana. Na polju unutarnje politike Macmillan je uveo nekoliko socijalnih reformi, nastavljajući s podrškom projektu socijalne države kojeg je uspostavio laburistički premijer Attlee. Uveo je dodatne mirovinske stupove, poseban državni džeparac za djecu bez roditelja te smanjenje radnog tjedna sa 48 na 42 sata, uz inzistiranje na politici potpune zaposlenosti. Prvi Macmillanov mandat je također rezultirao i nastavkom procesa dekolonizacije, pošto je smatrao kako je od vitalne važnosti za Britaniju da svoje carstvo transformira u

³³ Isto

³⁴ GOODLAND i PEARCE, „British Prime Ministers From Balfour to Brown“, str. 160 - 180

zajednicu neovisnih država zvanu Commonwealth. Jedan od koraka prema tome bilo je garantiranje neovisnosti Gane i Malaje (odnosno Malezije) 1957. godine.³⁵

Unatoč svim problemima vezanima uz kratak Edenov mandat, Macmillan je uspio stabilizirati vlast Konzervativaca i uspješno je 1959. godine zadržao vlast, osvojivši većinu od 100 zastupničkih mjesta nad laburistima. Bila je to treća pobjeda konzervativaca zaredom te su svaki puta povećavali zastupničku većinu, što je dovelo do percepcije kako laburisti još dugo vremena neće imati šansu preuzeti vlast.³⁶

Drugi Macmillanov mandat je počeo u dobroj vjeri održavanja čvrstih savezničkih odnosa sa SAD-om, no kad je uvidio da američka strana nema nikakve namjere gledati na Britaniju kao na jednakog saveznika odlučio se okrenuti podršci Europskoj ekonomskoj zajednici koja je nakon potpisivanja Rimskih protokola osnovana 1957. godine. Zapadna Njemačka i Francuska su uz članstvo zemalja Beneluxa i Italije stvorile zajedničko tržište i carinsku uniju koja je, po Macmillanovom mišljenju, mogla pružiti potreban balans snazi SAD-a. Iako su staromodni britanski konzervativci smatrali pridruživanje takvoj organizaciji izdaji ideje Britanije kao moćnog carstva, Macmillan je smatrao da na takav način Britanija može ostati ključan svjetski igrač. Već 1961. je Britanija zatražila članstvo koje je odbijeno zbog veta francuskog predsjednika Charlesa De Gaullea, pošto se francuska strana pribojavala kako je Britanija zapravo američki igrač u onome što je zamišljeno kao blok kojeg predvode Francuska i Zapadna Njemačka. Ipak, Macmillan je njegovao bliske odnose sa predsjednikom Johnom F. Kennedyjem i davao mu je punu podršku i savjet za vrijeme Kubanske raketne krize koja je umalo dovela svijet u Treći svjetski rat. Snimke nuklearnih detonacija sa testiranja bombi i sveopći strah od nuklearne kataklizme pogurali su Macmillana u smjeru politike pokušaja ograničenja proizvodnje i testiranja nuklearnog oružja. Tako je zajedno sa Kennedyjem uspio ispregovarati sporazum sa Hruščovom prema kojemu je zabranjeno testiranje nuklearnog oružja na svim mjestima osim pod zemljom.³⁷

Dekolonizacija Afrike je u drugom Macmillanovom mandatu poprimila daleko snažnije razmjere. U prvom je mandatu nezavisnost dobila Gana, dok je još za vrijeme premijera Edena istu dobio i Sudan. Macmillan je na britanske kolonije u Africi gledao kao na uteg kojeg se

³⁵ Isto

³⁶ Isto

³⁷ Isto

Britanija mora što prije riješiti. Pod vodstvom ministra za kolonije Iana Macleoda Britanija je u kratko vrijeme omogućila brojnim kolonijama proglašenje neovisnosti. Već su 1960. godine neovisnost dobili Britanski Somaliland (spojen sa talijanskim dijelom u modernu Somaliju) Nigerija i Južni Kamerun (danas dio Republike Kamerun), zatim 1961. godine Tanganjika (kasnije spojena sa Zanzibarom u današnju Tanzaniju) i Sierra Leone, Uganda je postala nezavisna 1962. godine (uz karipski Trinidad i Tobago), pa 1963. godine Kenija, s tim da se taj ubrzani proces nastavio i nakon Macmillanovog premijerstva. Njegov govor u Cape Townu smatra se simboličnim početkom masovne dekolonizacije, a fraza „vjetрови promjene“ po kojoj je govor i poznat ostala je zapamćena. Malaja, koja je već otprije djelovala kao neovisna država, spojila se sa britanskim teritorijem na otoku Borneo, Sarawakom i Singapurom u jednu neovisnu malajsku federaciju 1963. godine.³⁸

Unutarnja politika je obilježila kraj Macmillanovog premijerstva. Odluka britanske vlade da zaledi plaće na sedam mjeseci nakon što je državni proračun došao u popriličan disbalans okrenula je mnoge glasače od Konzervativne stranke. Konačno, tzv. „afera Profumo“ koštala ga je i pozicije. Sad već ostarjeli i staromodni Macmillan više i nije imao podršku medija zbog svojeg starinskog pristupa i manira, a kad se proćuo seks-skandal između njegovog ministra obrane Johna Profuma i starlete Christine Keeler (koja je u isto vrijeme spavala i sa sovjetskim vojnim atašecom Jevgenijem Ivanovim), Macmillan je podnio ostavku u listopadu 1963. godine, dijelom i zbog teške operacije raka prostate. S obzirom da je konzervativcima ostala još jedna godina mandata do izbora, premijersku dužnost i vodstvo Konzervativne stranke preuzeo je Alec Douglas-Home, jedini britanski premijer u povijesti koji se odrekao grofovske titule i pozicije u Kući lordova kako bi postao premijer. Njegovo držanje i izgled su ostali aristokratski i staromodni, kompletno van dodira sa aktualnim vremenom. Njegovo shvaćanje ekonomije bilo je primitivno, a ukidanje održavanja maloprodajnih cijena, koje je potrošačima omogućilo da nađu više povoljnih cijena, bila je njegova jedina popularna domaća reforma. Iako će ostati na čelu Konzervativne stranke još neko vrijeme, njegova kampanja za izbore 1964. godine donijela je konzervativcima više problema nego koristi. Iako je stranka i dalje relativno dobro kotirala među narodom, laburisti su na izborima uspjeli uvjeriti javnost da je Britanija bacila 13 godina u vjetar na konzervativnu vlast i da je vrijeme da laburisti nastave posao započet pod Attleejem.

³⁸ Isto

Kampanja „Trinaest izgubljenih godina“ rezultirala je laburističkom većinom od samo četiri zastupnika, no dovoljnom da novi premijer postane mladi vođa laburista, Harold Wilson.³⁹

4. LABURISTIČKA BRITANIJA I KONZERVATIVNI INTERMEZZO (1964. – 1979.)

4.1.SOCIJALNE REFORME I PROGRESIVIZAM HAROLDA WILSONA (1964. – 1970.)

Dva se mandata Harolda Wilsona mogu gledati kroz jedinstvenu analizu, pošto je sazvao nove izbore 1966. godine kako bi ojačao zastupničku većinu i unio stabilnost u vladajućem sustavu. U tome je i uspio, pošto su laburisti od labave većine od četiri zastupnika došli na sigurnu većinu od 98 zastupnika.⁴⁰

Wilsonova vlada naslijedila je krhko gospodarstvo sa značajnim trgovinskim deficitom i rastućom inflacijom. Kako bi riješio te probleme, Wilson je proveo niz ekonomskih mjera usmjerenih na stabilizaciju gospodarstva i promicanje rasta. Najambiciozniji od svih bio je tzv. „Nacionalni plan“ koji je izradio novoosnovani Odjel za ekonomska pitanja (DEA). Ciljevi koje je Wilsonova vlada htjela postići implementacijom plana su bili: rast godišnje stopa gospodarskog rasta od 4% u periodu od 1965. do 1970. godine; poboljšanje produktivnosti za 3,4% godišnje, posebice modernizacijom ključnih industrija i promicanjem ulaganja u nove tehnologije; održavanje visoke politike zapošljavanja; uklanjanje deficita platne bilance povećanjem izvoza i poboljšanjem konkurentnosti britanske industrije te značajna ulaganja u infrastrukturu, uključujući transport, obrazovanje i stanovanje. Pa ipak, „Nacionalni plan“ je od početka bio osuđen na neuspjeh. Temeljio se na preoptimističnim ekonomskim pretpostavkama, uključujući predviđene stope gospodarskog rasta i poboljšanja produktivnosti. Kako se Britanija suočila s ozbiljnom krizom platne bilance sredinom 1960-ih, potreba za rješavanjem te krize kroz mjere štednje i deflacijske politike potkopala je ekspanzivne ciljeve Nacionalnog plana – snažan ekonomski rast i mjere štednje nisu u realnosti mogle postojati u istom trenutku. Također,

³⁹ Isto

⁴⁰ THORPE, „A History of the British Labour Party“, str. 140 - 160

postojao je otpor nekih industrijskih sektora i sindikata kod predloženih promjena u planu, uključujući usvajanje novih tehnologija i praksi upravljanja. To je rezultiralo ozbiljnim nedostatkom učinkovite koordinacije između vlade, industrije i sindikata. Također, rastuća inflacija tijekom tog razdoblja narušila je konkurentnost britanskog izvoza i povećala troškove za poduzeća, otežavajući postizanje ciljeva produktivnosti i rasta. Povrh svega, nepovoljni globalni gospodarski uvjeti, uključujući fluktuacije u međunarodnoj trgovini i financijama, utjecali su na gospodarstvo Ujedinjenog Kraljevstva i ograničili učinkovitost domaćih ekonomskih politika.⁴¹

Suočena s upornim trgovinskim deficitom i valutnim pritiscima, Wilsonova vlada devalvirala je funtu sterlinga za 14,3% u studenom 1967. Cilj je bio učiniti britanski izvoz jeftinijim i konkurentnijim u inozemstvu, čime bi se poboljšala bilanca plaćanja. Iako je devalvacija pomogla privremenom povećanju izvoza, ona je također dovela do viših troškova uvoza, pridonoseći inflaciji. Wilsonova vlada pokušala je kontrolirati inflaciju kroz politiku dohodaka, koja je uključivala dobrovoljne kontrole plaća i cijena dogovorene sa sindikatima i poslodavcima. Vlada je namjeravala zadržati povećanje plaća u skladu s povećanjem produktivnosti kako bi spriječila inflaciju koja gura troškove. Politika dohodaka naišla je na otpor sindikata i bilo ju je teško provesti, što je dovelo do industrijskih sporova i štrajkova.⁴²

Iako su mu uspjesi u ekonomskom polju stvar podjela i rasprava, premijer Wilson je ostao ponajviše zapamćen po svojim društvenim i kulturnim reformama. Njegova je vlada osnivala nova sveučilišta i veleučilišta kako bi omogućila pristup visokom obrazovanju širim masama. Uvođenje Otvorenog sveučilišta (Open University) 1969. godine bila je značajna inicijativa koja je nudila fleksibilne mogućnosti visokog obrazovanja za odrasle. Povećana je potrošnja za Nacionalnu zdravstvenu službu (NHS) i socijalne usluge. Zakon o obiteljskim doplatcima iz 1965. povećao je financijsku potporu obiteljima s djecom, a uvođenje naknada vezanih uz zaradu osnažilo je laburistički koncept socijalne države (*welfare state*). Doneseno je nekoliko progresivnih pravnih reformi poput ukidanja smrtne kazne za ubojstvo, dekriminalizacije homoseksualnosti između odraslih osoba u privatnosti i legalizacije pobačaja

⁴¹ BRITTAN, „The Rise and Fall of the National Plan”. *The Economic History Review*

⁴² BRITTAN, “The Futility of British Incomes Policy”. *Challenge* 22, broj 2 (1979): str. 5–13

pod određenim uvjetima. Te su reforme odražavale širu liberalizaciju britanskog društva tijekom 1960-ih godina.⁴³

Što se tiče Wilsonove vanjske politike, suočio se s ogromnim pritiskom Sjedinjenih Država da podrži Vijetnamski rat, ali dok je u javnosti izražavao čvrstu podršku SAD-u privatno se opirao slanja britanskih trupa u sukob. To bi se pokazalo kao pametan potez, budući da je Vijetnamski rat postao masovno nepopularan u Sjedinjenim Državama, stvarajući društveni potres koji je Britanija izbjegla. Proces dekolonizacije je stigao u kritičnu fazu zbog jednostranog proglašenja neovisnosti Rodezije 1965. godine. Wilsonova vlada jednostavno nije bila u stanju zaustaviti širenje građanskog rata koji će trajati 15 godina prije nego što je stvoren moderni Zimbabve.⁴⁴

Wilsonovo naslijeđe kao premijera bilo je povezano s njegovim željama za poticanjem tehnološke revolucije, naglašavajući potrebu da Britanija postane lider u polju znanstvenih i tehnoloških dostignuća kako bi se natjecala u modernom svijetu. Njegova je vlada promicala istraživanje i razvoj, podupirala zrakoplovnu i nuklearnu industriju te ulagala u informacijsku tehnologiju. Čak je osnovao posebno ministarstvo tehnologije posvećeno tom cilju, ali rastuće ekonomske poteškoće i unutarnje podjele u samoj Laburističkoj stranci značile su da njegova vizija nikada nije bila istinski ispunjena. Ograničenja planirane intervencije istaknula su poteškoće u upravljanju modernim gospodarstvom, što će biti katalizator za iznenadni pad laburista na općim izborima 1970., koji su vratili konzervativce na vlast. Novi britanski premijer tako je postao vođa Konzervativne stranke od 1965. godine, Edward Heath.⁴⁵

4.2.KONZERVATIVNI INTERMEZZO EDWARDA HEATHA (1970. – 1974.)

Pobjeda konzervativaca značila je da su torijeveci dobili novu priliku da se britanskoj javnosti prikažu u novijem, modernom svjetlu, daleko od aristokratskih tendencija Churchilla, Edena, Macmillana i Douglas-Homea. U izbornoj su kampanji konzervativci obećali ekonomsku

⁴³ THORPE, „A History of the British Labour Party“, str. 140 - 160

⁴⁴ Isto

⁴⁵ Isto

reformu, ekonomsku modernizaciju i mir. Ipak, Heathov premijerski mandat bio je prepun turbulencija i kontroverzi.

Heathova vlada isprva je prihvatila pristup slobodnog tržišta, naglašen politikama koje su uključivale smanjivanje državne intervencije, rezanje javne potrošnje i poticanje konkurentnog tržišta. Kako bi se podrobnije pozabavila industrijskim sporovima koji su kočili ekonomsku stabilnost Britanije, Heathova vlada je uvela Zakon o industrijskim odnosima koji je imao za cilj regulirati radničke sindikate i obuzdati štrajkove. Tom su se zakonu masovno usprotivili sindikati koji su povelili sveopći štrajk rudara 1972. godine. Štrajk, koji je rezultirao prekidima struje i ekonomskim poremećajem, pokazao se toliko velikim izazovom za Heathovu vladu da je premijer odlučio potpuno promijeniti kurs svoje politike. Kako je nezaposlenost i dalje rasla, a gospodarstvo stagniralo, Heath se okrenuo povećanju javne potrošnje, intervencijama za potporu posrnutim industrijama i nastojanjima da potakne gospodarski rast. Promjena je viđena kao pragmatičan odgovor na gospodarsku stvarnost, ali je također istaknula poteškoće u provedbi dosljedne ekonomske strategije.⁴⁶

To nije pomoglo Heathovoj percepciji u javnosti. Morao je pristati na povećanje rudarskih plaća, ali njegova nesposobnost da učinkovito upravlja krizom dovela je do potpune erozije povjerenja javnosti u njegovu vladu. Još jedan veliki štrajk rudara krajem 1973. i početkom 1974. godine doveli su nametanja mjere ograničavanja komercijalne upotrebe električne energije na tri dana u tjednu, što je trebalo pripomoći uštedi energije. Ovo razdoblje ozbiljnih ekonomskih poremećaja i poteškoća dodatno je oslabilo Heathovu vladu i pridonijelo njenom konačnom padu.⁴⁷

U Sjevernoj su se Irskoj pak stvari u potpunosti zakomplicirale. "Nevolje" (*The Troubles*) između katolika i protestanata koje su trajale desetljećima eskalirale su u stanje potpunog nasilja. Jedan od najznačajnijih događaja bio je Krvava nedjelja, 30. siječnja 1972., kada su britanski vojnici iz vatrenog oružja ubili 14 nenaoružanih katoličkih irskih prosvjednika u Derryju. Incident je intenzivirao sukob i povećao neprijateljstvo prema britanskoj vlasti u Sjevernoj Irskoj, toliko da je regija bila praktički zahvaćena građanskim ratom. Situacija se toliko

⁴⁶ BLAKE, „The Conservative Party from Peel to Major“, str 200 - 300

⁴⁷ Isto

pogoršala da je Heath suspendirao sjevernoirski parlament (Stormont) i nametnuo izravnu vlast.⁴⁸

Pa ipak, u moru problema za vrijeme Heathovog premijerstva postojale su i pozitivne promjene. Njegova je vlada konačno uspjela ispregovarati britanski ulazak u Europsku ekonomsku uniju (EEC), a Britanija se službeno pridružila 1. siječnja 1971. godine. To će, međutim, ostati tema koja je dijelila Britaniju i desetljećima kasnije, što je naposljetku rezultiralo i Brexitom.⁴⁹

Heathova problematična vladavina natjerala ga je da raspiše opće izbore 1974. godine, što je rezultiralo blokiranim, tj. „obješenim“ (hung) parlamentom - niti jedna stranka nije imala dovoljno povjerenja birača da zahtijeva većinu, što se dogodilo prvi put nakon Drugog svjetskog rata i prvi put nakon 1929. godine. Na kraju je Harold Wilson uspio formirati manjinsku vladu, ali samo do listopada iste godine kada su održani su još jedni opći izbori. Laburistička stranka uspjela je postići vrlo malu, ali dovoljnu većinu od tri zastupnička mandata. Prvi put od 1910. godine Britanija je imala dvije instance parlamentarnih izbora u istoj godini, što je istaknulo jaku političku krizu u kojoj se našla.⁵⁰

4.3. WILSONOV DRUGI MANDAT, JAMES CALLAGHAN I KOLAPS LABURISTA (1974. – 1979.)

Visoka inflacija, još uvijek rastuća nezaposlenost i golemi trgovinski deficit bili su problemi koji su mučili Britaniju od Wilsonova prvog mandata. globalna naftna kriza 1973.-74. godine pogoršala je te probleme, dovodeći do ozbiljne ekonomske nestabilnosti.

Jedan od središnjih elemenata Wilsonove ekonomske politike u drugom mandatu bio je "društveni ugovor", sporazum između vlade i sindikata. Sindikati su pristali ublažiti zahtjeve za plaće u zamjenu za vladine mjere za kontrolu inflacije i poboljšanje socijalnih usluga. Ova je politika imala za cilj smanjiti industrijske sukobe i stabilizirati gospodarstvo. U početku je "društveni ugovor" pomogao smanjiti inflaciju plaća, ali se suočio sa značajnim izazovima kako

⁴⁸ Isto

⁴⁹ Isto

⁵⁰ Isto

su se ekonomski uvjeti pogoršavali. Wilsonova vlada također je slijedila aktivnu industrijsku strategiju, fokusirajući se na potporu ključnim industrijama i promicanje ekonomske modernizacije.⁵¹

Nacionalni odbor za poduzetništvo (NEB) osnovan je 1975. godine kako bi nadgledao državna ulaganja u industrije i upravljao poduzećima u državnom vlasništvu, ali njegova percipirana neučinkovitost i nedostatak učinkovitosti u revitalizaciji gospodarstva dodatno su pogoršali rejting Wilsonove vlade. Do 1976. godine britanske mjere za poboljšanje gospodarstva potpuno su propale jer se zemlja suočila s ozbiljnom financijskom krizom, s padom funte i rastućim proračunskim deficitom. Vlada je zatražila zajam od Međunarodnog monetarnog fonda (MMF), što je zahtijevalo provedbu strogih mjera štednje. Zajam MMF-a i kasnija proračunska rezanja bili su krajnje nepopularni i zategli su odnose između vlade i sindikata. Ove su poteškoće potaknule Wilsona da podnese ostavku na mjesto premijera (navodeći osobne razloge) i čelnika Laburističke stranke 1976., a zamijenio ga je James Callaghan.⁵²

Štrajkovi su se svakako nastavili pod Callaghanom. Značajni štrajkovi uključivali su štrajkove rudara, poštanskih radnika i zaposlenika u javnom sektoru. Situacija je dosegla kritičnu točku tijekom "zime nezadovoljstva" 1978.-79. godine. Rašireni štrajkovi radnika u javnom sektoru doveli su do značajnih poremećaja u osnovnim uslugama, uključujući zdravstvenu skrb, prikupljanje otpada i prijevoz. Sve je to pridonijelo istoj stvari koja se dogodila konzervativcima – potpunoj eroziji javne potpore. Bio bi potreban potpuno novi tip političara da promijeni sudbinu Britanije.⁵³

⁵¹ HEPPELL, „How Labour Governments Fall: From Ramsay Macdonald to Gordon Brown“, str 110-140

⁵² Isto

⁵³ Isto

5. MARGARET THATCHER NA VLASTI (1979. – 1990.)

5.1. EKONOMSKA KRIZA PRVOG MANDATA I NEPOPULARNOST (1979. – 1983.)

Margaret Thatcher je na takav snažan način utjecala na modernu povijest Britanije da su njezin stil vladanja i njezina ekonomsko-politička filozofija dobili brojne sljedbenike okupljene pod kišobranom „tačerizma“ – uključujući i kasnije konzervativne premijere Johna Majora i Davida Camerona. Njezina vjera u ideju privatizacije britanske industrije i borba protiv inflacije nije bila pogonjena isključivo financijskom dobiti. Njezin je cilj bio vratiti tradicionalan torijevski moral čije bi se viktorijanske vrijednosti predstavljale kroz naporan rad, financijsku samostalnost i štednju, stoičku suzdržanost, dobrosusjedsku suradnju i stabilne brakove. Unatoč tome što ju je vjerski establišment često kritizirao, Thatcher je bazu svoje politike temeljila na Bogu i moralnom nauku, govoreći da je „borba između dobra i zla“ razlog njenog uključivanja u politiku. Međutim, doba „tačerizma“ su karakterizirale pojave kao što su konzumerizam (i to u dotad nezabilježenim količinama), masovno kreditiranje, razmetljivo bogaćenje, brza zarada i seksualni libertinizam. Njezina vjera u slobodu kapitalizma pomiješana sa snažnim vjerskim osloncem nije nužno proizvela planirane posljedice, koliko god one bile hvaljene. Moglo bi se reći kako je cijena slobode takva da se moralo prihvatiti put koji su građani Britanije odabrali, kakav god on bio.⁵⁴

Nacija je bila poprilično iznenađena kada je Margaret Thatcher 1975. godine naslijedila dotadašnjeg čelnika Konzervativne stranke, Edwarda Heatha, ujedno i bivšeg britanskog premijera od 1970. do 1974. godine. Malo je bilo onih koji su vidjeli njezin potencijal, a kao novi vođa oporbe suočila se sa omalovažavanjem, kako unutar tako i van svoje stranke. Iako je Laburistička stranka općenito bila dosta nepopularna, James Callaghan, tadašnji premijer i šef stranke, uživao je daleko veću osobnu popularnost od nje. Veliko nezadovoljstvo opće javnosti Laburističkom strankom očitovalo se tijekom velikih prosvjeda poznatih kao "Zima nezadovoljstva" koji su se odvijali između studenog 1978. i veljače 1979. godine i koji su počeli nakon što se privatni, a zatim i javni sektor, pobunio protiv premalog rasta plaća u svrhu kontroliranja velike inflacije. Sve se to događalo točno u vrijeme predizborne kampanje, što će Thatcher iskoristiti. Mudro osmišljena kampanja upamćena po „Labour isn't working“ sloganu

⁵⁴ MARR, „A History of Modern Britain“, str. 448 - 458

temeljila se na rekordnim razinama nezaposlenosti sa čak 1,5 milijuna bez posla (najveća stopa još od 1938. godine), a Thatcher je obećavala efikasnije rješavanje problema inflacije i smanjenje snažnog utjecaja radničkih sindikata koji su podržavali masovne proteste. Omraženost Laburista rezultirala je sigurnom pobjedom Konzervativaca koji su uzeli čak 5.2% glasova od Laburista, što je najveći prijelaz glasova iz jednoga tabora u drugi još od pobjede Clementa Attleeya nad Winstonom Churchillom 1945. godine. Bio je to početak vladavine Torijevaca koji će vladati Britanijom punih 18 godina, ali i početak premijerskog mandata Margaret Thatcher.⁵⁵

"Tamo gdje je nesklad, da donosimo sklad. Tamo gdje je zabluda, da nosimo istinu. Tamo gdje je sumnja, da nosimo vjeru. I tamo gdje je očaj, da nosimo nadu." Prve riječi kojima se Thatcher obratila britanskom narodu kao premijerka postale su jedna od njezinih najpoznatijih izjava, a sama se izjava netočno pripisuje sv. Franji Asiškom. Razumno je reći da je s vremenom pokazala da od harmonije neće biti ništa, a što se tiče istine u politici, to je ionako uvijek sklizak teren. Međutim, ponudila je britanskoj srednjoj klasi – svojoj biračkoj bazi - optimizam i vjeru. Srednja je klasa bila razorena inflacijom i sumnjom u britansku budućnost. Britanija se pod vlašću Laburista pokazala nesposobnom da kontrolira radničke sindikate koji su ucjenjivali vladu kako su htjeli, a njezin je snažan protusocijalistički stav davao garancije srednjoj klasi. No, sve bi to veoma teško postigla da nije posjedovala unikatan karakter. Vječno i vješto se raspravljala sa političkim protivnicima jednakom silinom kao i sa vlastitim političkim saveznicima, uvjereni u svoje ideje te odlučna i uporna da ih pretvori u državnu politiku. Bila je lukava, manipulativna, hrabra, nesklona kompromisima, čak ponekad i nepromišljena i nagla.⁵⁶

Najveći izazov novoj britanskoj premijerki, koja je na poziciju stupila 4. svibnja 1979. bila je inflacija. Proutotrov za inflaciju je bio monetarizam, čiji je najprominentniji teoretičar bio američki ekonomist Milton Friedman, ujedno i osvajač Nobelove nagrade za ekonomiju 1975. godine. Temeljno načelo monetarizma jest da je inflacija direktno povezana sa količinom novca u opticaju u ekonomiji jedne države, a odstupa od kejnzijanske ekonomije utoliko što tvrdi da je jedina značajna uloga vlade u gospodarskom upravljanju regulacija ponude novca koju znanost može kvantificirati i kalibrirati. Ostali problemi - nezaposlenost, niska produktivnost itd. - na kraju će se riješiti sami od sebe. Područje do tada konvencionalnog gospodarskog upravljanja razvilo se u nevjerojatno složen i nepredvidiv pothvat, uključujući žongliranje

⁵⁵ Isto

⁵⁶ Isto

nepreciznim i zastarjelim podacima koji se tiču proizvodnje, bilance plaćanja, nezaposlenosti i inflacije. Bila je to igra s previše pravila da bi se ikada u potpunosti razumjela. Monetarizam je sve to izbrisao, sa idejom da se sa manjom količinom novca u optjecaju sve može riješiti. Doduše, monetarizam nije bio opsežno testiran izvan čileanske vojne diktature Augusta Pinocheta. Bilo je više ekonomskih odluka donesenih korištenjem monetarističkih koncepata kontrole ponude novca. Stopa poreza na dohodak smanjena je s 33% na 30% za osnovnu stopu i s 83% na 60% za najvišu stopu. Smanjenje potrošnje također je odobreno, ali značajno povećanje poreza na dodanu vrijednost—udvostručenje na 15%—uvedeno je da nadoknadi razliku. Novac se preusmjeravao na porezne obveznike viših stopa i to iz smjera obveznika općih stopa, koji su plaćali više za odjeću, hranu i druge potrepštine. Njezin čvrst stav prema sindikatima bio je očit u reformama koje je progurala, a koje su zabranjivale zatvorene gospodarske objekte osim ako ih ne podržava 80 posto zaposlenika te koje su uvele mjere kontroliranja štrajkova njihovim financiranjem, kao i organiziranjem sindikalnih izbora javnim novcem. Tzv. „sekundarno protestiranje“ slično onom koje je bilo toliko rašireno tijekom " Zime nezadovoljstva" je zakonski zabranjeno. Uz sve to, Thatcher je progurala zakon kojim se uspostavlja princip da štrajkaši primaju sindikalnu naknadu za štrajk, što ih izuzima od programa socijalne pomoći.⁵⁷

Pa ipak, kada se stanje gospodarstva pogoršalo, monetaristi - uključujući Thatcher, naravno - riskirali su ogromnu nepopularnost zbog svoje politike. Iako su kreditna ograničenja možda ublažena, britansko je gospodarstvo svejedno bilo ozbiljno pogođeno recesijom i neobuzdanom inflacijom. British Leyland, državni proizvođač automobila koji je za britansko gospodarstvo bio jednako važan kao General Motors za gospodarstvo SAD-a, podnio je zahtjev za stečaj. Došlo je i do štrajka radnika u industriji čelika; usprkos čvrstom stavu Thatcher protiv predstavnika sindikata visoka nagodba je postignuta na veće zadovoljstvo sindikata nego vlade. Više od 800.000 ljudi ostalo je bez posla do druge polovice 1980. godine, a stotine poduzeća propadalo je zbog rasta tečaja. Industrijalci su počeli gubiti nadu unatoč velikom entuzijazmu nakon pobjede Konzervativaca. U godinu dana cijene su porasle 22%, a zarada 5%. Iako su većina članova vladinog kabineta bili spremni ići kontra premijerke, bili su preslabi da bi se s Thatcher upustili u dugotrajnu i izazovnu bitku. Većinu tih stranačkih protivnika Thatcher i njezini saveznici su podrugljivo nazivali "wets" što implicira nedostatak snage karaktera, što je

⁵⁷ Isto

upravo ono što su obilno demonstrirali time što nisu uspjeli prikupiti dovoljno podrške da uklone Thatcher. Njihovi pokušaji bune nisu predstavljali ništa više od prijatni ostavkom.⁵⁸

Generalno stanje se nije popravljalo 1981. godine. Stopa nezaposlenosti je bila 2,7 milijuna i rasla je, ekonomija je i dalje bila u kolapsu, bankroti su se prijavljivali svakodnevno, industrijska proizvodnja pala je na najnižu razinu od 1921., a nije bilo jasne kontrole nad opskrbom novca. Thatcher je namjeravala izvući još 4 milijarde funti iz gospodarstva sveobuhvatnim povećanjem i smanjenjem poreza - ovaj put zamrzavanjem poreznih pragova. Nastavila je sa svojom politikom britanska premijerka unatoč tome što je znala da bi to mogla biti kap koja je prelila čašu za njezinu vladu. U anketama su konzervativci pali na treće mjesto. Pa ipak, vidjela je trenutnu krizu kao test vjere za svoje suradnike. No, na ulicama je kriza polagano počela eskalirati. Početkom travnja veliki su neredi izbili u Brixtonu gdje je više od 200 ljudi završilo ozlijeđenom gdje su zapaljane i opljačkane trgovine, a prometnice blokirane. Kaos je izbio i u Southallu, pretežno azijskoj četvrti zapadnog Londona, sa bombama, podmetnutim požarima i napadima na policiju. Najgori od njih izbio je u Toxtethu, četvrti u Liverpoolu, i trajao je gotovo dva tjedna. Mlade skupine svih rasa gađale su policijska vozila bombama, mahale vatrenim oružjem i palile državne objekte. Kao odgovor, policija je uzvratila žestokim batinama i suzavcem koji je što je prvi put da je korišten na britanskom tlu. Bilanca je bila užasna – stotinu ozlijeđenih i jedan poginuli. Ništa manje mirno nije bilo ni u manchesterskom Moss Sideu sa valovima pljačke i paleža. Thatcher je vjerovala kako je eskalacija nasilja manje proizvod pogoršanja ekonomske situacije, a više proizvod nedostatka inicijative i samopouzdanja britanske mladeži koja se uljuljkala u ovisnost o državi. Naravno, krivila je i medije koji su mahom kritizirali njezine politike.⁵⁹

Za sada je Thatcher izdržala, no njezina „biti ili ne biti“ godina će postati 1982., na više načina. I dalje je inzistirala na monetarističkom principu smanjenja novca u opticaju u britanskom gospodarstvu, pa je pripremljen novi plan za izvlačenje još 5 milijardi funti. U ovom je trenutku unutar njezine stranke i njezinog vladinog kabineta opozicija bila najjača. Pa ipak, argument po argument, svađa po svađa, ministarska rošada po ministarska rošada i Thatcher je lomila svoje kritičare. Njezina je retorika bila konfrontacijska i po pitanju vanjske politike – pošto-poto je htjela smanjiti britanske izdatke za članstvo u Europskoj Zajednici sa željom da

⁵⁸ Isto

⁵⁹ Isto

jedna milijarda funti tog novca umjesto u Bruxelles ostane u britanskoj državnoj blagajni. Njemački kancelar Helmut Schmidt i francuski predsjednik Valéry Giscard d'Estaing uložili su ogroman napor da zaustave njezine namjere. Na kraju je dobila tri četvrtine iznosa kojeg je htjela, i to na jedvite jade nakon što je odbila čak i tu opciju.⁶⁰

Najveća sigurnost u ranim godinama koju je Thatcher imala, u smislu ostajanja na vlasti, je prije svega bila bazirana na tome da se njena opozicija u vidu laburista međusobno ozbiljno raskolila do te mjere da čak tako neujedinjeni i posvađani nisu imali šanse pobijediti ozbiljno načete konzervativce. Unutar stranke se razvio cijeli spektar frakcija sa vrlo jakom tendencijom jačanja marksističkih opcija. Postojala je vrlo realna mogućnost potpunog preuzimanja Laburističke stranke od strane socijalista. U neku ruku, neuspjeh politike Margaret Thatcher mogao je dovesti do stvaranja socijalističke Britanije, makar su laburisti među sobom bili toliko posvađani i podijeljeni da ta opcija nikad nije imala realne šanse. Ljevica unutar stranke jest preuzela kontrolu nakon konferencije 1980. gdje je desna frakcija bivšeg premijera Jamesa Callaghana potučena do nogu, nakon čega je Callaghana na mjestu predsjednika stranke i vođe opozicije zamijenio Michael Foot. Novi je vođa opozicije bio najbolje rješenje između umjerenjaka i radikalnih socijalista, no kao nekarizmatična osoba nije imao naročito šanse protiv Margaret Thatcher, iako je njegov izbor za novog vođu možda i spasio stranku od totalnog raspada.⁶¹

5.2.FALKLANDSKI RAT I RADIKALNA PROMJENA PERCEPCIJE

Ogromna nepopularnost njezinih politika, sukobi unutar stranke i vladajućeg kabineta i teški odnosi sa ostalim državama iz Europske zajednice dosad su karakterizirali premijerstvo Margaret Thatcher. Novi su izbori po planu trebali biti zakazani za 1983. godinu, a situacija je bila idealna za njezino zbacivanje sa vlasti. Pa ipak, unutarnja slabost i vanjska nepopularnost laburista držala je konzervativce na vlasti. Postojala je realna mogućnost od novostvorenih socijaldemokrata koji su se odvojili od radikalnijih vjetrova koji su puhali u Laburističkoj stranki i koji su u koaliciji sa Liberalnom strankom imali šanse. A onda se u travnju 1982. godine

⁶⁰ Isto

⁶¹ Isto

dogodio Falklandski rat, koji se pretvorio u najveću okladu Margaret Thatcher i koji ju je *de facto* spasio od političkog umiranja.⁶²

Kolonijalni sporovi bili su glavni uzrok sukoba na obje strane. Engleski pomorci iskrcali su se na Falklandsko otočje 1690. godine, nazvavši ga po rizničaru Kraljevske mornarice. Iako su još od prije postojala španjolska i francuska naselja na otočju, otoci su 1833. godine proglašeni britanskom kolonijom. Zbog njihove blizine, Argentina, koja je nastala od nekadašnjih španjolskih posjeda, prisvajala ih je od početka. Do 1960-ih, 1800 otočana koji su se oslanjali na ribarstvo i uzgoj ovaca imalo je sumornu ekonomsku budućnost, a britansko ministarstvo vanjskih poslova niti je znalo što bi s njima, niti je znalo št bi sa Argentincima. Naime, Argentina je od 1976. godine bila pod vladavinom desničarske vojne hunte. Predsjednik države je te 1982. godine bio general Leopoldo Galtieri, jedan od vođa vojne hunte. Galtieri se uvelike oslanjao na potporu argentinske mornarice koja je bila jednako odlučna preuzeti kontrolu nad otocima koje su Argentinci nazivali Malvini. Baš je 1983. godine stizala 150. Obljetnica britanske kontrole, a Argentinci su se bojali da će se taj događaj na neki način iskoristiti kao potvrda prava Britanije na Falklandsko otočje. Hunta je vjerovala da bi invazija bila jednostavna, brza i široko podržana jer su pogrešno protumačili nedostatak jasne strategije britanskog ministarstva vanjskih poslova za Falklande – očekivali su da će Britanci prihvatiti status quo i da neće zbog cijele priče biti puno mrtvih. A takva vrsta pobjede bila je od životne važnosti za tadašnji vladajući režim pošto je popularnost vojne hunte brzo opadala kao rezultat široko rasprostranjenog kršenja ljudskih prava i ekonomske stagnacije.⁶³

Glavna invazija započela je 1. travnja 1982., kada su argentinske trupe izvršile iskrcavanje pomno isplanirano sa lokalnim dužnosnicima nacionalne argentinske zrakoplovne kompanije. Sve je odrađeno u tri sata, a osamdeset britanskih marinaca predalo se bez ikakvih gubitaka unatoč tome što su ranili sedamnaest i ubili pet argentinskih vojnika. Thatcher se našla na čudu, a jedini koji joj je unio mirnoću u kompliciranoj situaciji bio je britanski načelnik mornarice koji ju je uvjerio da se Falklandsko otočje može vratiti silom. U 48 sati, britanska je mornarica mogla pripremiti operativnu skupinu predvođenu Hermesom i Invincibleom, koji su bili jedina dva preživjela britanska nosača zrakoplova iz nekih drugih vremena neke moćnije britanske mornarice. Zajedno s njima će na put invazije krenuti operativna grupa od oko stotinu

⁶² MARR, „A History of Modern Britain“, str. 467-476

⁶³ MARR, „A History of Modern Britain“, str. 467-476

razarača, fregata i desantnih čamaca. Sam posao preuzimanja kontrole nad otočjem bio je u rukama 25 000 britanskih vojnika. Thatcher je dopustila formiranje takve skupine, ali nije dala zeleno svjetlo za operaciju ponovnog zarobljavanja. Prvo se razgovaralo o kompromisu. Naime, Thatcher je bila u vrlo bliskim osobnim odnosima s Ronaldom Reaganom, tadašnjim američkim predsjednikom. Argentina je doduše bila presudna za SAD kao trgovinski partner, ali i zbog svoje antikomunističke pozicije. Dok je Britanija krenula u jednako bjesomučnu potragu za partnerima u UN-u, SAD je krenuo u očajničku potragu za kompromisom. Britanija se oslanjala na Sjedinjene Države ne samo zbog projektila Sidewinder zbog kojih su britanski avioni Harrieri stvorili tolike glavobolje Argentincima da ih je Thatcher proglasila ključnima, već i zbog obavještajne pomoći i diplomatske podrške. Washington je morao birati između dva saveznika, a u posljednjim godinama Hladnoga rata Britanija je svakako bila korisniji nego Argentina. Pa ipak, SAD je pokušao ispregovarati nekakav kompromis, jednako kao i dobar dio njezinog kabineta.⁶⁴

Thatcher se našla pod snažnim pritiskom. Bila je svjesna da joj Falkandski rat može „doći“ glave ako krivo postupi. Bilo joj je jasno da nije samo njezina pozicija u pitanju, već i percepcija Britanije kao carstva. S druge strane, bila je suočena i s moralnom dilemom; znala je da bi za održanje suvereniteta Falklandskog otočja veliki broj mladih, zdravih muškaraca mogao poginuti ili pretrpjeti strašne ozljede. Davno su bila vremena kada su britanski vojnici umirali u milijunima u svjetskim ratovima. Međutim, britanski su vojnici u svojim rukama držali pitanje cijelog okvira britanskog nacionalnog identiteta, ali i zakonskih normi po kojima se ravnao „slobodni svijet“ od kraja Drugog svjetskog rata. Temeljno načelo poslijeratnog svjetskog poretka bilo je sprječavanje napada jedne suverene države na drugu, cilj je bio da se sporovi rješavaju sa arbitražom. Ako Britanija ne reagira na brutalno kršenje postulata na kojima se izgradio poslijeratni svijet, doći će u istu situaciju kao i 30-ih godina kada je popuštanje Hitleru i neprovođenje Versailleskog ugovora dovelo do slamanja tadašnjeg svjetskog poretka i pada u brutalan Drugi svjetski rat. Koliko god su i Reagan i domaća javnost i opozicija i članovi vladajućeg kabineta bili skloniji kompromisu, toliko je Thatcher bila uvjeren da je vojno rješenje jedino koje je najbolje. Sve što je imala stavila je na grupu brodova smanjene i nedovoljno financirane Kraljevske mornarice i poslala ih na putovanje od 8000 milja daleko da silom zauzmu neke otoke za koje je običan Britanac malo mario, a kamoli htio dovesti sebe u

⁶⁴ Isto

životnu opasnost.. U svakom slučaju, Thatcher je donijela odluku – više od stotinu brodova i 25 000 vojnika poslano je na Falkandsko otočje te se više nije moglo natrag. Koliko je cijela situacija digla svijet na noge govori i naslovnica New York Timesa; „The Empire Strikes Back“.⁶⁵

Operacija vraćanja Falklandskih otoka u britanske ruke započela je po planu, ali stvari su se brzo zakomplicirale. Nenaseljeni otok istočno od Falklanda kojeg je Argentina također zauzela, South Georgia, odmah je vraćen u britanske ruke, što je rezultiralo prvom grupom zarobljenih argentinskih snaga. Ono što je trebala biti brza operacija, doduše, na kraju ipak nije bila. Britanska podmornica HMS *Conqueror* potopila je krstaricu *Admiral Belgrano*, a s njom je u morske dubine otišao i 321 argentinski mornar. Argentinci nisu ostali dužni, pošto je britanski razarač HMS *Sheffield* pogođen i potopljen od strane Exocet projektila francuske izrade koji će biti poprilično jako oružje u zrakoplovnom arsenalu Argentine, a koji su posebno rađeni za gađanje brodovlja iz zraka. Sa 40 mrtvih britanskih mornara, između Argentine i Britanije buknuo je pravi pravcati rat. Trebalo je nekoliko tjedana da britanska flota sa vojskom dođe do Falklandskog otočja, no jednom kad su došli našli su se u problemu. Argentinska avijacija je imala premoć, a vrijeme se naglo pogoršavalo iako je već bio svibanj. Ipak, Thatcher je odlučila dali zeleno svjetlo za iskrcavanje, a britanske su se snage iskrcale u zaljevu San Carlos. Jedina pozitivna prednost kod iskrcavanja koju su britanske trupe imale bili su niski oblaci koji su im koliko-toliko pružali zaštitu od brojnih argentinskih aviona čiji ih piloti nisu štedjeli unatoč lošem vremenu. Dvije su fregate potopljene, dvije teško oštećene, a potopljen je i razarač te kontejnerski brod sa vitalnih zalihama municije i hrane. Najveći je strah bio za brod *Queen Elisabeth II*, inače putnički kruzer specijalno prenamijenjen za transport vojnika, u kojem je bilo njih 3 000.⁶⁶

Općeniti je zaključak vojnih analitičara da je nekoliko važnih odluka dalo prevagu. Prije svega, argentinska avijacija je pogriješila sa odabirom bombi - da je više Exoceta pripremljeno za akciju, britanska bi flota imala katastrofalne gubitke zbog argentinske brojčane premoći u zraku. Dio neba koji je bio ispunjen britanskim avionima bio je opremljen najnovijim tipovima američkih projektila, ali je SAD potajno Britaniji dao i pomoć u vidu AWACS radara koji su otkrivali položaje argentinskih aviona. Bez tih američkih radara i projektila *Queen Elisabeth II*

⁶⁵ Isto

⁶⁶ Isto

nikad ne bi uspio iskrcati vojnike na obalu. No, Britanci su uspjeli te su od sada imali permanentnu bazu na otočju na koju su mogli koliko-toliko sigurno iskrcati dodatnu vojsku. Ubrzo je krenulo osvajanje ključnih točaka, osvojena su mjesta Goose Green i Darwin te je ubijeno 250 argentinskih vojnika, a zarobljeno 1400. S druge strane, britanske su snage imale tek 20 mrtvih. Sljedeća je meta bio glavni grad, Port Stanley. Ipak, Argentinci su nastavili praviti probleme britanskome brodovlje pošto su HMS *Sir Tristram* i HMS *Sir Galahad*, transportni brodovi, pogođeni sa brojnim vojnicima unutra koji su ili poginuli ili pretrpjeli jake opekline. Dok se sve ovo događalo, SAD je nastavio sa pokušajima postizanja nekakvog kompromisa u želji da spasi saveznički režim za kojeg bi poraz protiv Britanije sigurno značio kolaps. No, Thatcher je išla do kraja sa svojim stavom o potpunoj pobjedi nad argentinskim snagama.⁶⁷

Na kraju je tako i bilo. Iako su se argentinske snage ukopale na brdašcima oko Port Stanleya, bile su uglavnom demoralizirane i loše vođene naspram daleko uvježbanijih i bolje opremljenijih i vođenih britanskih snaga. Njihov zapovjednik, general Menendez, nije vidio drugi izlaz te se odlučio predati da spasi svojim vojnicima živote. Nakon 74 dana, 649 mrtvih argentinskih vojnika, 255 mrtvih britanskih vojnika i 3 mrtva lokalna civila, Britanija je ostvarila potpunu pobjedu. Za većinu Britanaca pobjeda protiv Argentine bila je potpuno neočekivan i gotovo mitski simbol ponovnog rođenja usnulog carstva. Sama Thatcher uspješno je isticala u svojim govorima ono što je javnost osjećala, rekavši da je Britanija prestala biti nacija u povlačenju, da je Britanija pronašla svoju snagu u gospodarskim borbama kod kuće i pokazala to svijetu na Falklandima. Britanija se, po njezinu mišljenju i mišljenju Britanaca, konačno ponovno pronašla. Naravno, mnogi su i dalje vjerovali da je Falklandski rat bio nepotrebna klaonica i relikv iz viktorijanskih vremena koji se nekako pojavio van svih očekivanja u nuklearnom dobu.⁶⁸

Dok je argentinska vojna hunta završila u potpunom kolapsu nakon poraza, Margaret Thatcher i njezina konzervativna vlada su u potpunosti okrenuli javnu percepciju o sebi. Odlučnost i upornost koju je pokazala na monetarističkom polju prenijela je i na bojno polje. Nacija ju je slavila kao heroinu, a sva bojazan od toga da će njezina vlada pasti nestala je u brzom roku. Unatoč tome što je Britanija sve više postajala opterećena i terorističkim napadima Irske Republikanske Armije (IRA) koja je ubila bivšeg britanskog vicekralja Indije Lorda

⁶⁷ Isto

⁶⁸ Isto

Mountbattena 1979. godine te organizirala bombaške napade u Londonu 1981. i 1982. godine u kojima je poginulo 8 ljudi, Britanija je iz Falklandskog rata izašla kao daleko stabilnija i ujedinjenija nacija. Pa ipak, mišljenja su unatoč rastu osobne popularnosti britanske premijerke ostala poprilično podijeljena. Za jednu stranu, Thatcher je bila poput nekakve „ratničke kraljice“ koja je utjelovljavala svoje principe i nije odustajala od njih čak i kad su svi bili protiv nje. Djelovala je kao osvježenje u britanskoj politici nakon što su građani desetljećima gledali slabe i kalkulantski orijentirane političare. Za drugu stranu, Thatcher je bila opasnost za slobodni svijet, krvožedna i nehumana figura čiji kruti pogled na život nije ostavljao puno za milost i kompromis, osoba koja principe stavlja ispred realnosti ma koliko bilo kolateralnih žrtava.⁶⁹

5.3.DRUGI MANDAT – PRIVATIZACIJA, DEREGULACIJA, ŠTRAJKOVI I TERORIZAM (1983. – 1987.)

Vlada je smanjila inflaciju, gospodarstvo se konačno počelo popravljati, a Margaret Thatcher imala je potporu većine stanovništva. Trijumf nad Argentinom bio je osiguran. Pa ipak, ostavština prvog premijerskog mandata je iznimno kompleksna. Dijelom zbog jake funte i novostečene važnosti Britanije kao proizvođača nafte, stotine nekadašnjih uspješnih poduzeća zauvijek su nestali, što je rezultiralo drastičnom deindustrijalizacijom i situacijom sa tri milijuna nezaposlenih. Ukupni porezni teret porastao je s 34% BDP-a na više od 40%, i to za vrijeme mandata vlade koja se zalagala za smanjenje poreza. U ukupnom BDP-u javna potrošnja činila je 44% umjesto predviđenih 40%. Mjerenje ponude novca pokazalo je da je porastao otprilike dvostruko više od cilja, što nije išlo na ruku obećanja monetarista. Kompetentnim političarima u oporbi nije nedostajalo velikih i upadljivih meta protiv Thatcher, ali je u stvarnosti takvih političara je bilo veoma malo. Unatoč tome da je stanje gospodarstva bilo takvo da bi u bilo kakvom drugačijem scenariju dovelo do posrnuća na redovnim izborima, to se nije dogodilo. Nakon Falklandskog rata, Konzervativna stranka je skočila u oštro vodstvo u anketama. Laburistička stranka je doživjela težak poraz i nije imala šanse. Unatoč tome što je imao oko 25% glasova, savez Liberalne stranke i socijaldemokrata nije uspio osvojiti puno mjesta u parlamentu. Za konzervativce su parlamentarni izbori 1983. godine bili velika i sigurna pobjeda, a Margaret Thatcher dobila je drugi mandat. Da nije bilo situacije oko Falklandskih otoka i

⁶⁹ Isto

njezine odlučne reakcije (koja je u mnogočemu bila opasna kocka), teško bi Konzervativna stranka na tako jednostavan način zadržala vlast.⁷⁰

Thatcherina predanost privatizaciji ostala je središnja značajka njezina ekonomskog programa. Prema tome, privatizacija se nastavila: British Telecom je prodan 1984.; British Gas je privatiziran 1986. zajedno s djelomičnom privatizacijom British Petroleuma čije su dionice prodane javnosti; British Airways je privatiziran 1987. godine tako što je vlada prodala dionice privatnim investitorima i uvrstila zrakoplovnu tvrtku na Londonsku burzu. Naravno, te su mjere izazvale još više kritika od strane njezinih protivnika koji su izrazili zabrinutost zbog utjecaja privatizacije na kvalitetu, priuštivost i dostupnost usluga, posebice u sektorima kao što su komunalije i prijevoz. Međutim, privatizacija kao jedna od glavnih politika uz promicanje konkurencije i smanjenje vladinog intervencionizma, u skladu s Čikaškom školom ekonomije, se imala nastaviti dokle je god Thatcherica bila premijerka.⁷¹

Nastavilo se sa deregulacijom financijskih tržišta i drugih sektora gospodarstva kako bi se potaknula gospodarska konkurentnost, poduzetništvo i inovativnost. U skladu s tim ciljem, Thatcher je 1986. uvela tzv. "Big Bang" reforme s ciljem modernizacije i liberalizacije Londonske burze i šireg sektora financijskih usluga. Ključni aspekti reformi "Big Banga" uključivali su ukidanje fiksnih provizija, uklanjanje prepreka između burzovnih mešetara i trgovaca poslovima te uvođenje elektroničkih sustava trgovanja. Te su reforme imale za cilj otvoriti financijska tržišta za povećanu konkurenciju, smanjiti transakcijske troškove i omogućiti veće sudjelovanje stranih ulagača i financijskih institucija. Druga važna mjera deregulacije bio je Zakon o financijskim uslugama iz 1986. godine. Zakonom su uspostavljena regulatorna tijela kao što su Odbor za vrijednosne papire i ulaganja (SIB) i Uprava za financijske usluge (FSA) za nadzor i reguliranje različitih aspekata industrije financijskih usluga. Cilj je bio uvesti regulatorni režim osmišljen za promicanje zaštite ulagača, integriteta tržišta i financijsku stabilnost, a istovremeno olakšati inovacije i tržišno natjecanje. Bankarski sektor također je dereguliran uklanjanjem ograničenja na podružnice banaka, liberalizacijom kamatnih stopa i ublažavanjem propisa koji reguliraju vlasništvo i općenito poslovanje banaka. Deregulacija je omogućila bankama da prošire svoje poslovanje, razviju nove financijske proizvode i usluge te se učinkovitije natječu na domaćem i međunarodnom tržištu. Liberalizacija tržišta kapitala također

⁷⁰ MARR, „A History of Modern Britain“, str. 480 - 534

⁷¹ Isto

je obilježila Thatcherinu politiku deregulacije, u cilju olakšanja slobodnog protoka kapitala i investicija. Uklonjene su prepreke prekograničnom protoku kapitala, potaknuta su strana ulaganja i promicana internacionalizacija financijskih tržišta. Sve ove mjere deregulacije pridonijele su rastu Londona kao vodećeg međunarodnog financijskog središta, privlačeći ulaganja, talente i kapital iz cijelog svijeta. Pojavili su se novi financijski proizvodi, tržišta i institucije. Međutim, mnogi su kritičari tvrdili da su Thatcherističke politike dovele do povećanog preuzimanja rizika, volatilnosti i financijske nestabilnosti, što je kulminiralo globalnom financijskom krizom 2007./2008. godine.⁷²

Kontrola inflacije bila je vrlo važan stup njezine monetarne politike. Smanjenja javnih rashoda i nastojanja da se uravnoteži državni proračun kako bi se smanjila ovisnost o zaduživanju bila su glavna obilježja borbe njezine vlade kontra inflacije. Engleska Banka je odlučila povećati kamatne stope kako bi smanjila zaduživanje i potrošačku potrošnju, što je zauzvrat pomoglo ublažiti inflatorne pritiske usporavanjem gospodarske aktivnosti i smanjenjem potražnje. Interveniralo se na valutnim tržištima kako bi se podržala funta i spriječile pretjerane fluktuacije koje bi mogle pridonijeti inflatornim pritiscima. Rast plaća bio je ograničen kako bi se obuzdali inflatorni pritisci proizašli iz rasta troškova rada - to je postignuto dobrovoljnim sporazumima o plaćama, zamrzavanjem plaća i antiinflacijskim smjernicama za plaće. Vraćanje povjerenja u britansko gospodarstvo i stabilizacija cijena ostali su glavni cilj njezine monetarne politike. Iako se stopa inflacije smanjila sa svog vrhunca u kasnim 1970-im i ranim 1980-im, inflacija je ostala uporan izazov i u njezinom trećem mandatu.⁷³

Thatcherini naponi da obuzda moć sindikata nastavili su se i u njezinom drugom mandatu. Zakon o sindikatima iz 1984. nametnuo je daljnja ograničenja na sindikalne aktivnosti, uključujući zahtjeve za tajnim glasovanjem za štrajk, ograničenja protestiranja i ograničenja sekundarnih industrijskih akcija. Njezina je vlada poticala pregovore o pojedinačnim sporazumima ili sporazumima na razini radnog mjesta između poslodavaca i zaposlenika, umjesto sporazuma na razini industrije ili nacionalnih sporazuma o kojima pregovaraju sindikati. Cilj je bio dati poslodavcima veću fleksibilnost u upravljanju svojom radnom snagom i smanjiti pregovaračku moć sindikata. Policijske snage su se češće upućivale kada su štrajkovi prijeli da

⁷² Isto

⁷³ Isto

prerastu u kaos. Vlada je nastojala prikazati štrajkače kao radnike koji djeluju protiv interesa društva i gospodarstva, nešto što britanska radnička klasa do danas nije zaboravila.⁷⁴

Thatcherizam je nastavio naglašavati individualnu odgovornost u politici socijalne skrbi. Fokus je bio na smanjenju uloge države u pružanju socijalnih naknada i poticanju pojedinaca da preuzmu veću odgovornost za vlastitu dobrobit, i to kroz inicijative kao što su privatizacija javnih usluga i reforme sustava socijalne skrbi. Mjere su uključivale pooštavanje kriterija za ostvarivanje prava na socijalnu pomoć, uvođenje strožih uvjeta za primanje naknada kao što su naknade za nezaposlene i pomoć za stanovanje te provedbu mjera za poticanje rada i obeshrabrivanje dugoročnog oslanjanja na socijalnu pomoć. Vlada je aktivno promovirala vlasništvo nad stanovima i smanjila ulogu države u pružanju socijalnog stanovanja. To je uključivalo program "Pravo na kupnju", koji je stanarima omogućio kupnju svojih domova po sniženim cijenama, čime se povećala stopa vlasništva nad kućama i smanjio fond socijalnog stanovanja. Kontrole iznajmljivanja su ublažene i promicano je iznajmljivanje privatnog smještaja. Što se tiče reformi obrazovanja, uvedena je politika izbora škole u kojoj su roditelji dobili više mogućnosti u odabiru škola za svoju djecu te su se promicale škole koje su financirane stipendijama, s tim da su imale veću autonomiju nad svojim proračunima i upravljanjem. Što se tiče zdravstvene skrbi, NHS je ostao najveći pružatelj, ali su ga sada aktivno izazivale privatne tvrtke. Sve te politike, kao i svaka druga politika Thatcherista, stvorile su veliku društvenu napetost. Kritičari su vjerovali da je njezina politika pogoršala nejednakosti, povećala društvene podjele i smanjila kvalitetu i dostupnost javnih usluga za skupine u nepovoljnom položaju.⁷⁵

Thatcher je održavala blisko savezništvo sa SAD-om u doba predsjednika Ronalda Reagana. "Poseban odnos" između dvaju lidera temeljio se na zajedničkim konzervativnim ideologijama, predanosti načelima slobodnog tržišta i zajedničkim interesima u suočavanju sa sovjetskim ekspanzionizmom tijekom Hladnog rata. Taj se savez očitovao u zajedničkim naporima za jačanje NATO-a, povećanje izdataka za obranu i raspoređivanje nuklearnih projektila srednjeg dometa u Europi kako bi se suprotstavilo sovjetskim vojnim prijetnjama (za

⁷⁴ Isto

⁷⁵ Isto

ovaj cilj, Thatcherina vlada poduprla je raspoređivanje američkih Pershing II projektila te krstarećih projektila u Europi kao sredstvo odvratanja od sovjetskih nuklearnih sposobnosti).⁷⁶

Thatcher je zadržala skeptičan stav prema daljnjoj europskoj integraciji i širenju nadnacionalne vlasti unutar Europske zajednice. Sukobila se s drugim europskim čelnicima oko pitanja kao što su proračunski doprinosi, poljoprivredne subvencije i razvoj zajedničke europske valute. Thatcherina se vlada oduprla prijedlozima za dublju političku i gospodarsku integraciju, zalažući se za decentraliziraniji i suvremeniji pristup europskoj suradnji. Također je bila glasna kritičarka aparthejda u Južnoj Africi i podržavala je međunarodne sankcije protiv tamošnjeg režima, a njezina je vlada također osuđivala kršenja ljudskih prava u zemljama poput Sovjetskog Saveza i Argentine. Osobito je podupirala napore za promicanje ljudskih prava i demokracije, posebice u zemljama pod autoritarnom vlašću.⁷⁷

Daleko najšokantniji i najproblematičniji događaji koji su se dogodili tijekom Thatcherinog drugog mandata bili su masovni štrajk rudara 1984. i 1985. i teroristički napad usmjeren na nju koji je organizirala IRA na konferenciji Konzervativne stranke u Brightonu, također 1984. Thatcher je za dlaku izbjegla smrt, za razliku od petero poginulih i mnogih drugih koji su ranjeni.⁷⁸

Važnost štrajka rudara 1984. godine ne može se precijeniti. Bio je to tvrd sukob između uporne Margaret Thatcher i najmoćnijeg sindikata u zemlji, Nacionalnog sindikata rudara (NUM). Industrija rudarstva ugljena bila je u padu desetljećima zbog čimbenika kao što su tehnološki napredak, pad potražnje za ugljenom i iscrpljenost lako dostupnih slojeva ugljena. Nacionalni odbor za ugljen (NCB), državno tijelo odgovorno za upravljanje rudnicima ugljena, predložio je plan za zatvaranje 20 rudnih jama što bi dovelo do gubitka tisuća radnih mjesta. Nacionalni sindikat rudara (NUM), predvođen Arthurom Scargillom, usprotivio se zatvaranju rudnika i pozvao na industrijsku akciju za obranu radnih mjesta i zajednica. Štrajk je započeo 1. ožujka 1984., a rudari diljem zemlje počeli su izlaziti u znak protesta. Štrajk je brzo eskalirao i proširio se diljem zemlje pri čemu je većina rudnika ugljena zauvijek ili privremeno zatvorena jer su se rudari pridružili štrajkačkim kolonama. Napetosti između rudara i policije su dovele do nasilnih sukoba, ali i sukoba između rudara koji ipak nisu imali odlučnost ići do samog kraja.

⁷⁶ Isto

⁷⁷ Isto

⁷⁸ Isto

Vlada je zadržala svoj tvrdolinijaški pristup, raspoređujući ogromnu policijsku nazočnost kako bi se suprotstavila rudarima koji protestiraju, što je dovelo do raširenih optužbi o policijskoj brutalnosti i kršenju ljudskih prava. Nadalje, obitelji rudara jedva su spojile kraj s krajem jer socijalna pomoć i smanjene „štrajkačke“ plaće nisu bile dovoljni da pokriju njihove potrebe. Nakon gotovo godinu dana industrijske akcije, štrajk je prekinut u ožujku 1985., a NUM nije uspio postići svoj cilj. Štrajk je označio prekretnicu u padu britanske rudarske industrije i moći sindikata, pridonoseći širim promjenama u gospodarstvu i industrijskim odnosima.⁷⁹

5.4.TREĆI MANDAT – KONAČAN PAD (1987. – 1990.)

Opći parlamentarni izbori 1987. bili su pravi test uspjeha Thatcherine vizije. Njezina je politika, unatoč svim kritikama, imala što za pokazati. Do 1987. britansko je gospodarstvo zabilježilo značajan napredak. Gospodarski rast se nastavio, inflacija je bila pod kontrolom, a nezaposlenost je počela padati nakon vrhunca u ranim 1980-ima. Ključne industrije su privatizirane što je dovelo do povećane učinkovitosti i profitabilnosti, a postojao je opći osjećaj ekonomske stabilnosti i prosperiteta. Shema "Pravo na kupnju" odjeknula je među mnogim pripadnicima srednje i radničke klase, a i mnogi su postali dioničari novoprivatiziranih tvrtki, što je potaknulo osjećaj društvenog vlasništva kojeg su ljevičarski političari starog kova samo sanjali. Nadalje, Thatcher je bila percipirana kao jak i odlučan vođa, posebno nakon pobjede u Falklandskom ratu i njenog čvrstog stava protiv rudara tijekom štrajka 1984.-1985. Njezin stil vodstva, često opisivan kao odlučan i beskompromisan, privukao je birače koji su cijenili stabilnost i jasan smjer. Konzervativna stranka nije imala problema izreklamirati sve te pozitivne rezultate Thatcherine politike, vodeći visoko profesionalnu i dobro organiziranu kampanju. Laburistička stranka, sad pod vodstvom Neila Kinnocka, borila se da predstavi uvjerljivu alternativu Thatcherinoj vladi, ali zapravo nije imala što ponuditi glasačima. Problem je bio što su se laburisti još uvijek oporavljali od unutarnjih podjela koje su ih mučile od izbornog poraza 1979. godine Alijansa liberala i socijaldemokrata također je podijelila antikonzervativne glasove, dodatno oslabivši šanse opozicije za pobjedu. Na kraju su konzervativci osvojili jasnu većinu od 102 parlamentarna mjesta.⁸⁰

⁷⁹ Isto

⁸⁰ MARR, „A History of Modern Britain“, str. 534-548

Thatcher je nastavila program privatizacije u svom trećem mandatu. No, uz to je uvela „pristojbu zajednice“ (Poll Tax), jedinstven porez koji je zamijenio dotadašnji sustav stopa lokalnog oporezivanja. Porez je bio vrlo nepopularan jer se smatrao regresivnim, nesrazmjerno pogađajući pojedince s niskim primanjima. Zapravo, bio je toliko nepopularan da je izazvao velike prosvjede i neredne koji su nepovratno utjecali na njezinu popularnost.⁸¹

Duboke društvene reforme su nastavljene. Zakon o reformi obrazovanja iz 1988. godine uveo je nacionalni kurikulum, standardizirano testiranje i veću autonomiju škola. U zdravstvu je Nacionalna zdravstvena služba (NHS) prošla kroz reforme s ciljem povećanja učinkovitosti kroz uvođenje internih tržišta i veću upravljačku autonomiju. Nastavljeno je promicanje kupovanja vlastitih stanova po manjoj cijeni.⁸²

Što se tiče vanjske politike, Thatcher je zadržala čvrst stav protiv Sovjetskog Saveza, ali se također angažirala u diplomaciji kako se Hladni rat bližio svojem kraju. Razvila je blizak odnos sa sovjetskim vođom Mihailom Gorbačovom, za kojeg je slavno izjavila da ga vidi kao nekoga s kim može "poslovati". Što se Europske zajednice tiče, i dalje se oštro protivila daljnjoj političkoj integraciji i stvaranju europske superdržave što ju je dovelo u sukob ne samo s drugim europskim čelnicima, već i s njezinim vlastitim pristašama. Thatcher je snažno podržavala predsjednika SAD-a Georgea H.W. Busha tijekom Zaljevskog rata nakon iračke invazije na Kuvajt 1990. godine, s time da je Britanija igrala značajnu ulogu u koalicijskim snagama koje su oslobodile Kuvajt.⁸³

„Željeznu damu“ je ovoga puta njezin prepoznatljiv način vođenja politike koštao premijerske pozicije. Nepopularnost Poll Tax-a ozbiljno je narušila ugled Thatcher u javnosti i unutar njezine stranke, jer se nemiri nisu smirivali. Do 1990. godine inflacija i kamatne stope ponovno su bili u porastu, a nesposobnost njezine vlade da riješi problem u potpunosti je desetkovao njezinu popularnost među glasačima. Međutim, njezin tvrdokorni stav o europskim integracijama, koji je uzrokovao značajne podjele unutar njezine stranke, pokazao se kao kap koja je prelila čašu. Proeuropski članovi njezinog kabineta i stranke postajali su jednako tvrdokorni u svojim načelima kao i ona. Njezin ministar gospodarstva Nigel Lawson i njezin zamjenik premijera Geoffrey Howe podnijeli su ostavke na svoje položaje, učinivši to prilično

⁸¹ Isto

⁸² Isto

⁸³ Isto

javno i otvoreno, kritizirajući njezin stil vođenja i njezino vođenje politike prema Europi. Kako su obojica bili vrlo cijenjeni članovi Konzervativne stranke, bilo je jasno da je neslaganje duboko. S vremenom, kako joj je sve više i više konzervativnih članova parlamenta okretalo leđa, odlučila je podnijeti ostavku na mjesto premijerke i čelnice stranke 28. studenog 1990. godine. Državu je vodila jedanaest godina i šest mjeseci, što je najduži premijerski mandat u Britaniji u 20. stoljeću.⁸⁴

Njezino je naslijeđe toliko kontroverzno i komplicirano za prosuditi da joj se i danas ljudi ili otvoreno dive ili ju otvoreno mrze. Njezina politika slobodnog tržišta izbrisala je većinu poslijeratnog konsenzusa o državnoj intervenciji i socijalnom kapitalizmu koji je uspostavio Clement Attlee u sad već davnim poslijeratnim 40-im godinama 20. stoljeća. Privatizacija, deregulacija, porezne reforme, uništavanje moći sindikata i snažno isticanje monetarističkih načela ostaju simboli ekonomske i fiskalne ideologije Thatcherizma. Privatno vlasništvo objekta stanovanja i smanjenje ovisnosti o socijalnoj pomoći također su uvelike promijenili društvenu strukturu britanskog društva. S druge strane, radničke zajednice sjeverne Engleske, Škotske i Walesa postale su mnogo siromašnije nego što su bile prije. I do danas joj to nikad nisu oprostile.⁸⁵

Konzervativna stranka preoblikovana je tijekom njezina vodstva. Tradicionalni stranački establišment zamijenjen je ljudima koji su otvoreno prigrlili ekonomiju slobodnog tržišta i individualizam. Ovaj ideološki zaokret promijenio je čak i Laburističku stranku koja je prihvatila mnoge njezine reforme tijekom stranačkog vodstva Tonyja Blaira. Iako je njezin čvrst stav o europskoj integraciji utjecao na Brexit desetljećima kasnije, ipak je uspio podijeliti njezinu vlastitu stranku, uzrokujući njezinu političku propast. Ipak, „tačerizam“ je još uvijek snažna i utjecajna frakcija u Konzervativnoj stranci, definiran kombinacijom ekonomije slobodnog tržišta, jake države u smislu zakona te naglaska na individualnoj odgovornosti. Za svoje pristaše bila je i ostala spasiteljica britanske ekonomije koja je zemlji vratila nacionalni ponos i globalni ugled. Za svoje protivnike, bila je i ostala odgovorna za društvene podjele, ekonomsku nejednakost i eroziju tradicionalnih vrijednosti zajednice.⁸⁶

⁸⁴ Isto

⁸⁵ Isto

⁸⁶ Isto

6. PREMIJERSTVO JOHNA MAJORA

Major je bio viđen kao kompromisni kandidat koji bi mogao ujediniti Konzervativnu stranku, duboko podijeljenu nakon Thatcherine kontroverzne politike i stila vodstva. U početku, Majorova prizemna osobnost i pristup sklon dijalogu bili su u povoljnom kontrastu s Thatcherinim polarizirajućim stilom, čime je pridobio javnu i političku dobru volju.⁸⁷

Majorove prve godine bile su zasjenjene gospodarskom recesijom koja je započela 1990. Godine. Vlada se suočila s visokom nezaposlenošću. Njegova je administracija provela razne mjere za poticanje oporavka, uključujući smanjenje poreza i javne potrošnje. Jedan od najznačajnijih događaja Majorovog premijerskog mandata bila je tzv. „Crna srijeda“, 16. rujna 1992., kada je Velika Britanija bila prisiljena povući se iz Europskog tečajnog mehanizma (ERM). Događaj je bio financijska i politička katastrofa, narušivši reputaciju vlade po pitanju gospodarske sposobnosti iako je naknadna devalvacija pomogla potaknuti gospodarski oporavak. Major je nastavio s Thatcherinom politikom privatizacije, posebice prodajom British Raila koja je bila vrlo kontroverzna i o kojoj se još uvijek raspravlja u smislu njezina utjecaja i učinkovitosti.⁸⁸

Major je predstavio inicijativu „Citizen's Charter“ usmjerenu na poboljšanje javnih usluga postavljanjem standarda i povećanjem odgovornosti. Ova je politika nastojala učiniti javne usluge više orijentiranim na potrošače. Njegova se vlada usredotočila na reforme u obrazovanju i zdravstvu, promičući širenje škola koje se održavaju putem stipendija i NHS trustova kako bi se povećala autonomija i učinkovitost.⁸⁹

Major je odigrao ključnu ulogu u pokretanju mirovnog procesa u Sjevernoj Irskoj. Njegova je vlada sudjelovala u tajnim pregovorima s Irskom republikanskom vojskom (IRA) i omogućila pregovore koji su doveli do Deklaracije iz Downing Streeta 1993. koja je postavila temelje za „Good Friday Agreement“ postignut 1998. godine kojim su žestoke borbe između katolika i protestanata u Sjevernoj Irskoj zaustavljene.⁹⁰

⁸⁷ MARR, „A History of Modern Britain“, str. 556-586

⁸⁸ Isto

⁸⁹ Isto

⁹⁰ Isto

Majorova vlada potpisala je i Ugovor iz Maastrichta kojim je stvorena Europska unija i postavljena pozornica za veću političku i gospodarsku integraciju. Ugovor je bio vrlo sporan unutar Konzervativne stranke, uzrokujući značajne podjele. Major se suočio sa snažnim protivljenjem euroskeptičnih članova svoje stranke, što je dovelo do niza pobuna i političke nestabilnosti. Njegovi naponi da ratificira Ugovor iz Maastrichta uključivali su snalaženje kroz intenzivnu parlamentarnu opoziciju, uključujući glasanje o nepovjerenju koje je za dlaku preživio vezavši ugovor uz glasanje o povjerenju njegovoj vladi.⁹¹

Pokrenuta 1993. godine, kampanja "Povratak osnovama" imala je za cilj promicanje tradicionalnih moralnih vrijednosti i standarda. Međutim, to se izjalovilo jer je nekoliko konzervativnih zastupnika bilo upleteno u skandale, potkopavajući vjerodostojnost kampanje i Majorovo vodstvo. Suočen sa stalnim stranačkim neslaganjem i javnom kritikom, Major je raspisao izbore za vodstvo kako bi ponovno potvrdio svoj autoritet. Pobijedio je na izborima 1995. godine, ali je stranka ostala podijeljena, a njegovo vodstvo stalno se dovodilo u pitanje unutarnjim sukobima.⁹²

⁹¹ Isto

⁹² Isto

7. VJEČNA KRALJICA ELIZABETA II. (1952. – 2022.)

Kraljica Elizabeta II. započela je svoju vladavinu u vrijeme kada je Winston Churchill vodio Britaniju u svojem trećem premijerskom mandatu, a završila ju je kada je poziciju premijerke obnašala Liz Truss. Čak 15 britanskih premijera se izmijenilo za njenog kraljevanja. Za života je bila na čelu 32 neovisne države, s tim da je u vrijeme smrti bila kraljica njih točno 15. Vladala je čak 70 godina, sedam godina više od kraljice Viktorije za koju se smatralo da će ostati britanska kraljica sa najdužim stažem. Također je i ženski monarh sa najdužim stažem kraljevanja u zabilježenoj povijesti, a u sveukupnoj povijesti kraljevanja samo je Luj XIV. potvrđeno službeno vladao dulje od nje – tek malo manje od dvije godine više (s tim da je francuski vladar došao na prijestolje tek sa pet navršenih godina života).⁹³

Barem devet od deset ljudskih bića na planeti Zemlji, kada bi se gledao prosjek, zna isključivo za Elizabetu kao britansku vladaricu. Neobično zvuči i činjenica da je proživjela 30% od sveukupne povijesti SAD-a, a nagledala se i 14 predsjednika države koja je nekoć bila britanska kolonija. Toliko je dugo vladala da je aktualni kralj Charles III. ušao u povijest kao najduži prijestolonasljednik, pošto je strpljivo čekao do 73. godine života da ju konačno naslijedi. Statističari i matematičari su pažljivo izračunali da je toliko putovala za života da se njena kilometraža može usporediti sa 40 putovanja oko planeta Zemlje. Svi ovi podaci služe kako bi se istaknula neobično duga vladavina kraljice koja je za života svjedočila korjenitim političkim i društvenim promjenama na razinama kakve njezini prethodnici nisu mogli ni zamišljati.⁹⁴

Kada je rođena 1926. godine, nitko nije očekivao da će ikada sjesti na britansko prijestolje. Njezinog djeda, Georgea V., trebao je naslijediti njegov stariji sin Edward VIII. No, Edward se zaljubio u rastavljenu Amerikanku Wallis Simpson i odabrao nju umjesto prijestolja, pošto se smatralo od strane britanskog vjerskog i političkog vodstva da jednom kralju ne pristaje takav brak. Tako je, nenadano, na prijestolje stigao Elizabetin otac George VI. koji je zemljom vladao u teško doba Drugoga svjetskoga rata. S obzirom da George nikada nije imao sina koji bi

⁹³ MURPHY, „Elisabeth the Second: The Private and Public Faces of the British Monarchy.“ *Twentieth Century British History* 30, br. 1 (2019.): str. 45-65

⁹⁴ Mark C O'Flaherty, „Cool facts about Queen Elisabeth II, the Original Royal Rebel, „ GQ, 8. prosinac 2022.; <https://www.gq.com/story/queen-elizabeth-ii-cool-facts>

automatski postao prijestolonasljednik, tu je čast imala upravo Elizabeta kao njegova najstarija kćer. Elizabeta se za vrijeme rata bavila pripremama za preuzimanje vlasti, pošto je često pratila oca na javnim dužnostima te je služila u Pomoćnoj teritorijalnoj službi, posebno organiziranoj ženskoj službi unutar Britanske vojske, kao vozač i mehaničar. Udala se 1947. godine za princa Philipa od kuće Mountbatten. S obzirom da je ona bila ta koja je po zakonu nasljeđivala prijestolje, a ne njezin muž, nije uzela njegovo prezime niti su njihova djeca nosila njegovo prezime, a njegova je službena titula bila ona vojvode od Edinburgha.⁹⁵

Kralj George VI. je nakon bolesti preminuo 6. veljače 1952. godine, nakon čega je Elizabeta II. automatski postala kraljica. U trenutku preuzimanja vlasti nalazila se u Keniji u službenoj posjeti. Formalno je okrunjena 2. lipnja 1953. godine, a grandiozna ceremonija u Westminsterskoj opatiji bila je prvi prijenos krunidbe nekog britanskog vladara u povijesti, i to sa milijunskom gledanošću.⁹⁶

Elizabeta je svoju ulogu kraljice shvatila veoma ozbiljno. Činjenica jest da je njezina uloga mahom ceremonijalna i simbolična, pošto prava vlast leži u rukama demokratski izabrane vlade i premijera. Britanija je imala dugu povijest borbi između rojalista i parlamentaraca, no s vremenom su pisani i nepisani zakoni učinili britanske monarhe više simbolima nacionalnog jedinstva i tradicije nego vladarima u pravom smislu riječi. Toga je Elizabeta bila i više nego svjesna i u tom je duhu ozbiljno shvaćala svoju neutralnu ulogu. Nikada nije javno iskazivala politička mišljenja, a njezin zakonski prerogativ da imenuje novog premijera iskorištavala je tako što je slijedila savjete vladajućih garnitura oko sebe, gledajući interes nacije prije nego vlastiti. Njezin se utjecaj ogledao u njezinoj prisutnosti na brojnim službenim protokolarnim događanjima koje je stoički odrađivala bez obzira na zdravlje i godine.⁹⁷

Postojale su određene visoke protokolne dužnosti koje je obavljala svake godine. Primjerice, svake godine je otvarala sjednicu parlamenta govorom u kojem je isticala ciljeve aktualne vlade, bez obzira kakva je to vlada bila. Tehnički gledano, svaki zakon kojeg izglasa britanski parlament mora odobriti monarh koji *de iure* ima pravo veta, ali ga *de facto* ne koristi još od 18. stoljeća. Svaki tjedan se obavezno sastajala sa britanskim premijerima i premijerkama

⁹⁵ MURPHY, „Elizabeth the Second: The Private and Public Faces of the British Monarchy.“ *Twentieth Century British History* 30, br. 1 (2019.): str. 45-65

⁹⁶ Isto

⁹⁷ BOGDANOR, „The Crown and the Constitution“, *Parliamentary Affairs* 54, br. 2 (2001.), str. 245 - 259

u kojima se raspravljala o tekućim problemima i nudila svoj savjet i viđenje situacije. Uz sve to, Elizabeta je redovito obavljala diplomatske funkcije kao što su prijemi stranih veleposlanika i državnika te je sama redovito predstavljala Ujedinjeno Kraljevstvo u brojnim državnim posjetima. Njezina je pozicija bila bliže onome što Britanci nazivaju „civil servant“ (državni službenik) nego pravom monarhu. U doba krize, Britanci su na nju gledali kao na garanciju stabilnosti i kontinuiteta. Sa javnošću se najviše povezivala kroz brojne humanitarne organizacije i misije koje je sponzorirala.⁹⁸

Njezin je privatan život bio turbulentan kao i transformacija Britanije iz snažnog kolonijalnog carstva u vođu Commonwealtha. To se posebice odnosi na 1992. godinu koju je i sama kraljica nazivala „annus horribilis“ (užasna ili grozna godina). Republikanske organizacije bile su sve glasnije u pokušajima da se Britanija transformira u republiku, mahom zbog ogromnih troškova državne blagajne koji su išli na kraljevske funkcije koje su se smatrale arhaičnima i zastarjelima. Te godine su se od svojih supružnika rastali i njezin sin Andrew i kćer Anne, a i dogodio se ogroman požar u jednoj od njezinih službenih kraljevskih rezidencija, dvorcu Windsor. Veliku pozornost tabloida uzimao je i krah braka između prijestolonasljednika Charlesa i njegove supruge, masovno popularne princeze Diane koja je tragično stradala u prometnoj nesreći 1997. godine. Pa ipak, njezina osobna popularnost ostala je veoma visoka sve do njene smrti u 96. godini života, a na njezinom su službenom ispraćaju počast odali milijuni Britanaca.⁹⁹

⁹⁸ Isto

⁹⁹ MURPHY, „Elisabeth the Second: The Private and Public Faces of the British Monarchy.“ *Twentieth Century British History* 30, br. 1 (2019.): str. 45-65

8. BRITANIJA I JUGOSLAVIJA

Tijekom Drugog svjetskog rata Britanija je podupirala jugoslavenske partizane (unatoč inicijalnoj potpori za četnički pokret) predvođene Josipom Brozom Titom. Britanska potpora bila je ključna u legitimiranju Titova vodstva i pomaganju nastojanja partizana. Nakon rata Britanija je među prvim zapadnim državama priznala Titovu socijalističku vlast. Takvo što je bilo od iznimnog geopolitičkog interesa za Britaniju nakon razlaza između Tita i Staljina.¹⁰⁰

Tijekom Hladnog rata Velika Britanija i Jugoslavija održavale su stabilne diplomatske odnose, koje su karakterizirali međusobni posjeti, diplomatska razmjena i gospodarska suradnja. Trgovina između dviju zemalja uključivala je industrijsku robu, strojeve i proizvode široke potrošnje. Britanske tvrtke također su ulagale u jugoslavensku industriju. U ožujku 1953. Tito je obavio povijesni državni posjet Ujedinjenom Kraljevstvu, što je predstavljalo prvi put da je jedan komunistički šef države službeno posjetio Britaniju. Drugi put je posjetio Britaniju 1954. godine i naposljetku treći put 1972. godine. S druge strane, britanski državnici posjetili su socijalističku Jugoslaviju tri puta. Prvi je bio Harold Wilson 1972. godine, zatim Edward Heath 1975. godine i James Callaghan 1978. godine. Zajedno s Wilsonom 1972. stigla je i kraljica Elizabeta II. i njezin muž princ Phillip. Tijekom boravka posjetili su Beograd, Zagreb i Dubrovnik.¹⁰¹

Gospodarska suradnja između Jugoslavije i Britanije bila je respektabilna i stabilna. Britanci su izvozili strojeve, industrijsku opremu, lijekove, kemikalije i robu široke potrošnje, dok je Jugoslavija izvozila sirovine, poljoprivredne proizvode, tekstil i industrijsku robu. Britanske tvrtke imale su niz zajedničkih ulaganja s jugoslavenskim tvrtkama, posebno u industrijskom i proizvodnom sektoru, što je pomoglo Jugoslaviji da modernizira svoju industrijsku bazu. Britanska ulaganja u Jugoslaviju uključivala su izgradnju tvornica, elektrana i prometne mreže. Britanske tvrtke također su prenijele svoju tehnološku ekspertizu u Jugoslaviju, često provodeći programe obuke za jugoslavenske radnike i inženjere. Britanske tvrtke koje su intenzivno surađivale sa socijalističkom Jugoslavijom bile su GKN (Guest, Keen & Nettlefolds, za automobilski i zrakoplovni sektor), Rolls-Royce (za zrakoplovne motore i pogonske sustave), BP (British Petroleum, za naftne derivate i stručnost u istraživanju nafte i rafiniranje), ICI (Imperial Chemical Industries, za kemikalije i farmaceutske proizvode), Marconi (za

¹⁰⁰ GOW, „Britain and the Break-up of Yugoslavia.“ *European Security* 3, br. 2 (1994.), str. 243 - 269

¹⁰¹ Isto

telekomunikacije i elektroniku), Babcock International (za izgradnju elektrana i industrijskih objekata), British Leyland (za automobilska vozila i komponente) i Dunlop (za automobilske gume i proizvodi od gume). S druge strane, beogradski IMT (Industrija mašina i traktora), kragujevačka Zastava, sarajevski Energoinvest, karlovačka Jugoturbina, beogradski Energoprojekt, brodogradilište Kraljevica kraj Rijeke i čačanska Sloboda su imale najuspješnije suradnje sa britanskim tvrtkama.¹⁰²

Kada se Jugoslavija počela raspadati, Britanija je priznala nove republike 1991. i 1992. Mnogo godina kasnije, 2008., Britanija je priznala i Kosovo. Nove republike brzo su priznate jer ni Britanija ni Zapad općenito nisu željeli izgubiti Balkan s geopolitičke točke gledišta, pogotovo jer je u regiji izbio rat i humanitarna kriza. Britanija je sudjelovala u snagama UNPROFOR-a pod pokroviteljstvom UN-a koje su imale za cilj očuvanje mira što je više moguće tijekom jugoslavenskih ratova. Britanske trupe bile su stacionirane u i oko Sarajeva, Tuzle, Goražda, Siska, Petrinje, Gline i Skoplja. Zemlja je također bila dio takozvane "Kontaktne skupine" s Francuskom, Njemačkom, Rusijom i Sjedinjenim Državama, osnovane 1994. godine kako bi se olakšali diplomatski naponi za rješavanje sukoba u Bosni i Hercegovini. Najvažnije mirovne konferencije na kojima je Britanija sudjelovala tijekom jugoslavenskih ratova bile su neuspješna Londonska konferencija iz 1992. godine (koja je imala za cilj spriječiti sveopći rat u Bosni), također neuspješni Ženevski mirovni pregovori iz 1993. godine i konačno Daytonski mirovni sporazum iz 1995. godine kada je uspostavljena moderna država Bosna i Hercegovina.¹⁰³

¹⁰² Isto

¹⁰³ Isto

9. ZAKLJUČAK

Transformacija Britanije nakon Drugoga svjetskoga rata u potpunosti je promijenila njezin identitet, od vrha prema dolje. Društvene i gospodarske reforme, usmjerene na obnovu nacije i rješavanje potreba njezinih građana, promijenile su svakodnevni život britanskog građanina iz temelja. Nikada britanska vlast nije bila toliko predana socijalnoj sigurnosti i sveopćem javnom blagostanju kao onda kada je uspostavljen koncept socijalne države. Nikada britanska vlast nije bila toliko predana razvoju pravednijeg društva, posebice kroz inicijative za ekonomski oporavak kao što su nacionalizacije ključnih industrija te razvoj državno potpomognutog stanovanja.

Moć laburista i konzervativaca stalno je fluktuirala, a svaka od dviju dominantnih stranaka doživjele su razdoblja čvrste vladavine i kaotične nestabilnosti dok su tavorile u oporbi. Mijenjale su obje stranke svoje programe i prilagođavale se modernim tokovima. London više nije suvereno i autoritativno vladao svojim kolonijalnim carstvom, štoviše, dao je široke autonomije Škotima, Velšanima i Ircima. Dekolonizacijom je nekadašnje carstvo pretvoreno u zajednicu neovisnih država zvanu Commonwealth. Imperijalna moć koja se u 19. stoljeću činila nedodirljivom i vječnom rasula se u vihoru dva svjetska rata i rasta političke osviještenosti na globalnoj razini. Britanija je, može se to slobodno reći, postala „drugorazredna“ svjetska sila. Utjecajna i moćna, no daleko manje nego ikada prije. Posvećena obnovi i modernizaciji kod kuće te redefiniranju svoje uloge na globalnoj pozornici, Britanija je postala živući podsjetnik na svijet za kojeg u modernoj politici i modernom društvu nema mjesta, ako se ne misli prilagoditi.

10.LITERATURA

Knjige:

- BLAKE, Robert. *The Conservative Party from Peel to Major*. London: Faber & Faber, 2011.
- BRADY, Robert A. *Crisis in Britain: Plans and Achievements of the Labour Government*. London: Cambridge University Press, 1950.
- HEPPELL, *How Labour Governments Fall: From Ramsay Macdonald to Gordon Brown*. London: Palgrave Macmillan, 2013.
- JENKINS, Roy. *Churchill: A Biography*. London: Plume, 2002.
- KHAN, Yasmin. *The Great Partition: The Making of India and Pakistan*. London: Yale University Press, 2008.
- LYNCH, Michael. *Access to History 1945 – 2007*. London: Hodder & Stoughton, 2008.
- MARR, Andrew. *A History of Modern Britain*. London: Pac Macmillan, 2009.
- PEARCE, Robert i GOODLAD, Graham. *British Prime Ministers from Balfour to Brown*. London: Routledge, 2013.
- ROTHWELL, Victor. *Anthony Eden: A Political Biography 1931 – 1957*. Manchester: Manchester University Press, 1992.
- ROWE, Christopher. *Heinemann Advanced History: Britain 1929-98*. London: Heinemann Educational Books, 2004.
- THORPE, Andrew. *A History of the British Labour Party*. London: Palgrave Macmillan, 2004.

Akademski članci i web izvori:

- BOGDANOR, Vernon. „The Crown and the Constitution: The Queen's Role in the Modern State“. *Parliamentary Affairs* 54, br. 2 (2001.): str. 245 - 259
- GOW, James. „Britain and Break-up of Yugoslavia,“ *European Security* 3, br. 2 (1994), str. 243 – 269
- MURPHY, James. „Elisabeth the Second: The Private and Public Faces of the British Monarchy“. *Twentieth Century British History* 30, br. 1 (2019.): str. 45-65

- O'FLAHERTY, Mark C. „Cool facts About Queen Elisabeth II, the Original Royal Rebel“ GQ. 8. prosinac 2022.; <https://www.gq.com/story/queen-elizabeth-ii-cool-facts>